

GARSEDDİN-ZÂDE ŞEMSEDDİN MUHAMMED'E NİSPET EDİLEN BİR TIP MANZUMESİ HAKKINDA: MANZÛME YA DA MANZÛME FÎ İLMİ'T-TİB

Seda UYSAL BOZASLAN*

Özet

Anadolu coğrafyasında tespit edilmiş ilk örnekleri 16. yüzyılda görülen tıp kitapları arasında 16. yüzyılda yaşamış, şair hekim Nidâî'nin *Dürr-i Manzûm*'u dikkat çekmektedir. Eser, adından da anlaşılacağı üzere manzum olup 721 beyittir. Nidâî'yle aynı dönemde yaşamış ve onun gibi II. Selim'in hekimi olan Garseddin-zâde'nin de manzum bir tıp eseri olduğu bilgisine kaynaklarda yer verilmektedir. Çalışmanın amacı, Garseddin-zâde'ye atfedilen 06 Mil Yz A 787/3'teki *Manzûme*'nin ona ait olup olmadığını tartışmak, kime ait olduğunu delillerle değerlendirmektir. Çalışmada, tespit edilen tıp eserleri kısaca tanıtılmakta, Nidâî'nin eseri hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra Garseddin-zâde'ye atfedilen *Manzûme*'yle Nidâî'nin *Dürr-i Manzûm*'undaki ortaklık ve farklılıklar ortaya koyulmaktadır. Sonuç kısmında ise elde edilen tespitler yorumlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Garseddin-zâde, *Manzûme*, 16. yüzyıl, tıp metinleri, Nidâî, *Dürr-i Manzûm*

ON A MEDICAL POEM ATTRIBUTED TO GARSEDDIN-ZADE ŞEMSEDDIN MUHAMMED: MANZUME OR MANZUME FÎ İLMİ'T-TİB

Abstract

Among the archetypes of medical books written in Anatolia in the 16th century *Dürr-i Manzûm* of Nidâî -poet and physician lived in the

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, subozaslan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1457-338X.

16th century- draws attention. As is evident from its name, the work is written in verses and it has 721 couplets. There is an information in references that Garseddin-zâde who lived in the same period with Nidâî and was the physician of Selim II likewise, had also a medical book written in verses. The aim of this study is to discuss whether *Manzûme* at 06 Mil Yz A 787/3 which was ascribed to Garseddin-zâde is his or not and then with evidences determining whom the book belongs to. In this study, firstly identified medical books are explained and given information about Nidâî's book. Afterwards it is revealed that there are uniformities and differences in *Manzûme* to Garseddin-zâde and Nidâî's *Dürr-i Manzûm*. In conclusion, identified detections are commented.

Keywords: Garseddin-zâde, *Manzûme*, 16th century, medical works, Nidâî, *Dürr-i Manzûm*

Giriş

İnsanoğlu yaratılışından bu yana var olabilmek ve hayatta kalabilmek amacıyla doğa olayları, yıldızların hareketleri, burçlar, değerli taşlar, bitkiler gibi etrafındaki olgu ve varlıklardan faydalanmış, bu bileşenlerle ilgili varsayımlarda ve denemelerde bulunmuştur. Bu uğraşlar, bazı ilimlerin doğmasına ve halk kültürü içerisinde değerlendirilebilecek edebî bir zenginliğin oluşmasına olanak sağlamıştır. Bugün alternatif tıp olarak değerlendirilen bitkilerle tedavi, farklı coğrafyalarda farklı dilleri konuşan toplumlarda önemli bir meşgale hâline gelerek tıp sahasındaki edebî eserlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Tercüme yoluyla dilden dile aktarılan bu eserlerin Türk edebiyatında tespit edilen ilk örneklerine Eski Anadolu Türkçesi döneminde rastlanmaktadır. Bu dönemde Anadolu'da yazılmış tercüme tıp kitaplarından ilki Hekim Berket'in Arapça olarak yazdığı *Lubâbü'n-Nuhâb*'ın Türkçeye çevirisi olan *Tuhfe-i Mübârizi* adlı eseridir. Eser, İbn-i Sina'nın *Kânûn fi't-Tıb* adlı kitabının akrabadin (mürekkep ilaçlar) kısmının bir özeti (Erdağı, 2001, s. 47). Bu eserin akabinde, tıp kitapları arasında dilinin sadeliği ve kaynak eserin kıymeti bakımından önemi haiz olan *Müfredât-ı İbn-i Baytar Tercümesi* yer almaktadır (Küçükler-Yıldız, 2016). Anadolu beylikleri dönemindeki tercümelemlerle başlayan tıp kitapları yazma geleneğinin tarihi bilinen ilk telif kitabı ise Gerede yöresinde yazılmış olan İshak bin Murad'ın *Edviye-i Müfred*'sidir (Canpolat, 1973). Türk kültür tarihinin değerli kaynakları arasında yer alan bu eserlerin yanı sıra 14 ve 15. yüzyıllarda Ali bin Abbas bin el-Mecusi'nin *Kâmilü's-Sinâ'atü't-Tıbbiye*'sinin tercümesi olan *Kâmilü's-Sinâ'a Tercümesi*, Hekim Ahmedî'nin *Tervihü'l-Ervah*'ı, Hacı Paşa'nın *Müntahab-ı Şifâ ve Tes-hil*'i, Ahi Çelebi bin Şerîf'in *Yâdigâr-ı İbni Şerîf*'i, Muhammed bin Mahmud Şirvânî'nin *İlyasiyye*, *Sultaniyye* ve *Mürşid*'i başta olmak üzere yaklaşık otuz

tıp kitabı kaleme alınmıştır (Önler, 1998, s. 158-161; Kaya, 2008, s. 13-17). Tıp kitabı yazma geleneği, 16. yüzyılda da devam etmiştir. Tercüme ve telif olmak üzere İbrahim bin Abdullah'ın *Alâim-i Cerrâhîn*'i, Muslihiddîn Mustafâ bin Şaban Sürûrî'nin *Terceme-i Mucizü'l-Kânûn fi't-Tıbb* ve *Terceme-i Risâle-i Bîh-i Çînî*'si yanında çok fazla nüshası olması nedeniyle devrinin önemli eserleri arasında olduğu anlaşılan Hekim Nidâî'nin *Menâfiü'n-Nâs* ve *Dürr-i Manzûm*'u¹ dikkat çekmektedir (Doğan, 2010, s. 164-167).

Bu eserlerin dışında, kaynaklarda Garseddin-zâde Şemseddin Muhammed'in 16. yüzyılda kaleme aldığı manzum bir tıp eseri olduğuna dair bilgi bulunmaktadır (Özen, 1975, s. 209). Kurdoğlu, bu bilgiye dayanarak Garseddin-zâde Şemseddin Muhammed'i şair tabip olarak kaydetmiştir (1967, s. 120). Levend'de "Şemsettin" adıyla yer alan

*Safra vü sevda vü balgam kan ile
Bahs iderdim gelse ger Lokman ile* (1984, s. 414)

beyti de Garseddin-zâde'nin bir manzum tıp kitabının olabileceği düşüncesini güçlendirmiştir. Bayat ise Garseddin-zâde'ye dair verdiği bilgiler arasında *Manzûme-i Tıbb* adlı bir eserin bulunduğunu ve bu eserin Millî Kütüphane 3/787 70b-98b'de kayıtlı olup tahkike muhtaç olduğunu *Osmanlı Müellifleri*'nden hareketle söylemiştir (1999, s. 43). Ayrıca bahsi geçen beyitten hareketle Garseddin-zâde, Lokman Hekim'le bahse giren şairler arasında da zikredilmiştir (Taşkesenlioğlu, 2016, s. 177). Böylelikle Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nunda 06 Mil Yz A 787/3'teki eserin onun manzum tıp eseri olabileceği pek çok araştırmacı tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak ifade edilmiştir.

Bu çalışmada, Garseddin-zâde kısaca tanıtılıp ona atfedilen 06 Mil Yz A 787/3'teki *Manzûme* incelenecek ve bahsi geçen eserin müellife aidiyeti sorgulanmaya çalışılacaktır.

Garseddin-zâde Şemseddin Muhammed

Şemseddin Muhammed bin Garseddin el-Halebî, kaynaklarda doktor ve bilgin Şeyh Garseddin Ahmed Çelebi'nin oğlu olarak tanıtılmaktadır. Şeyh Garseddin Ahmed eş-Şehîr bi-Şihâbeddin adıyla tanınan babası eğitimini Halep'te tamamlamış, daha sonra Şam'da tıp ve hikmet; Kahire'de matematik, akli ilimler, tefsir ve hadis ilimlerini tahsil etmiştir. Yüksek seviyede bir âlim olarak İstanbul'a gelmiş, burada müderrislik yapmış ve büyük bir üne kavuşmuştur. İlm-i Hisâb'da *Tezkîre* adlı bir eserin ve birçok önemli esere haşiyelerinin olduğundan bahsedilmektedir (Donuk, 2015, s. 396-397; Kahraman,

¹ *Dürr-i Manzûm, Manzûme, Manzûm fi't-tıbb, Manzûme-i Tıbb, Cevher-i Tıbb, Risale-i Hikmet* gibi farklı adlarla eserin nüshalarında yer almış ve bu nedenle de kataloglara da bu biçimde kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Öztürk, 2011.

1996, s. 545; Bayat, 1999, s. 41). Âlim bir babanın oğlu olarak doğan Şemseddin Muhammed, babasından ilim ve hekimliği öğrendikten sonra zamanındaki bilginlerin toplantılarına katılmış, iç medreselerine müderris olmuş, sonradan da hekimliğe başlayarak saray tabipleri arasına girmiştir. Kaysûnî-zâde Bedreddin'in vefatıyla II. Selim'e hekimbaşı olmuş ve aynı zamanda da padişahın şehzadesi Mehmet'e hocalık yapmıştır (Kurdoğlu, 1967, s. 120). Şehzade Mehmet'in ölümü üzerine hocalığı bırakmıştır. Şair, H 982 Zilhicce'sinde (M 1575) vefat etmiştir (Donuk, 2015, s. 706). Garseddin-zâde'ye atfedilen *Manzûme* dışında mensur bir *Cevher-nâme*'nin de olduğu kataloglarda yer almaktadır. Yakın zamanlarda yapılan bir çalışmayla bu *Cevher-nâme* muhtevası ve dil özellikleri bakımından incelenerek tanıtılmıştır (Murad ve Ateş, 2018).

Manzûme

Yazmalar kataloğunda Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 787/3'e kayıtlıdır. 787/1'de Muhammed el-Fâsî (öl. 1052/1642)'ye ait olduğu söylenen *Sihamu'r-Rabt fi'l-Muhammesi'l-Hâliyi'l-Vast* ve 787/2'de de yazarı belli olmayan bir *Mecmû'a-i Eş'âr* bulunmaktadır. 70b-98b arasında yer alan ve konusu tıp ilmi olan bu *Manzûme*, 175x115-120x76 mm boyutlarındadır. Her sayfada 11 beyit bulunan eserde toplam 622 beyte yer verilmiştir.

Mesnevi nazım şekliyle yazılmış esere, *Manzûme* denildiği ilk beyitlerde yer alan

*Manzûme dinildi nâmı nazmiledür
Dizmedi kimse böyle nazmile dür*

beytinden anlaşılmaktadır. *Manzûme*, Fe'ilâtün/Mefâ'ilün/Fe'ilün kalıbıyla yazılmış olup eserde birçok vezin kusuru dikkat çekmektedir. Eserdeki bapların başlıkları ya da hangi hastalığın tedavisiyle ilgili bilgi verileceği der-kenara yazılmıştır. Metinde Allah'a hamt, Hz. Muhammed'e ve dönemin padişahına övgü gibi bir giriş kısmı mevcut değildir. Sadece eserin adına ve kitabın yazılış nedenine dair bilgiler verilmiştir. Bu kısımdan sonra yazar, sözü kısa kesip beden ilminin ehemmiyetinden bahsetmiş, sağlığın önemini vurgulayan hadis ve delillerle konuyu izah etmiştir.

Tıp risaleleri üzerine yapılmış çalışmalar incelenirken Nidâî adlı bir müellife ait ve farklı isimlerle Türk edebiyatına dâhil edilmiş olan *Dürr-i Manzûm* adlı eserle karşılaşmıştır. Diriöz, bahsi geçen ve hekim olarak bilinen Nidâî hakkında şu bilgileri vermektedir: Şairin asıl adı Şaban olup Kanuni ve oğlu Sultan II. Selim zamanında yaşamıştır. Derviş Nidâî adıyla da bilinen şair, II. Selim zamanında hekimlik yapmıştır. Seyahat etmeyi seven mizacı nedeniyle yolu Kırım'a düşmüş ve Giray Han'a hoca olmuştur. II. Selim'in Konya'da şehzadeligi sırasında ona eşlik etmiş, burada Mevleviliğe dâhil olmuş, şehzadenin tahta çıkmasıyla da onunla birlikte İstanbul'a gelmiştir.

Ölümüne dair kesin bir bilgi bulunmayan Nidâî'ye ait son bilgi *Dürr-i Manzûm*'un II. Selim'e sunulmuş yılı olan 1567'dir (1990, s. 41-46). *Genc-i Esrâr-i Ma'nî*, *Tenbihname*, *Ed-Dürrü'l-Manzûm (Dürr-i Manzûm)*, *Menâfiü'n-Nâs Rebiü's-Selâme* (Öztürk, 2011, s. 43-55), ikiden fazla keyif verici maddenin münazarasını anlatan *Mübâhasât-ı Mükeyyifât*'ı (Büyükkarcı Yılmaz, 2013) ve Kırım tarihiyle ilgili de *Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Gerây Hân* (Şen, 2003) adlı eserleri vardır.

Pek çok ülkede nüshası bulunan bu eserler incelenirken 06 Mil Yz A 787/3'te Garseddin-zâde'ye ait olduğu düşünülen *Manzûme* ile Nidâî'nin *Dürr-i Manzûm*'u arasında büyük benzerlikler görülmüştür. *Dürr-i Manzûm*, Nidâî'nin *Menâfiü'n-Nâs* adlı eserinin manzum ve muhtasar hâlidir. *Dürr-i Manzûm*'un Ay tarafından tenkitli metni hazırlanmış (Ay, 2000); Ülker ve Di-rekçi tarafından da *Keyf-i Kitâb-ı Nidâî*'nin *Dürr-i Manzûm*'un nüshası olduğu tespit edilmiştir (2009).

Söz konusu iki eser karşılaştırıldığında Ay'ın tenkitli metnini hazırladığı *Dürr-i Manzûm*'da “*Hâzâ risâle-i Kaysûnîzâde el-Ma'rûf Dervîş Nidâî ve Du'â-yı Sultân Selîm Hân bin Sultân Süleymân Hân*” başlıkları altında yer alan 20 beyitlik Allah'a hamt ve peygambere, padişaha övgü kısımlarına *Manzûme*'de yer verilmediği görülmüştür. Eser 20. beyit olan

Merdüm-i çeşmüm 'aşkuñla ezdüm
Ol sebebden bu cevheri yazdum

ile başlamıştır. Eserin adının verildiği beyit ise iki eserde farklılık göstermektedir. Eser, Ay'ın incelediği nüshada *Dürr-i Manzûm* 06 Mil Yz A 787/3'teki nüshada ise *Manzûme* olarak adlandırılmıştır. Aşağıda hem *Manzûme*'den hem de *Dürr-i Manzûm*'dan alınmış beyitler verilmiştir:

Manzûme

Manzûme dinildi nâmı nazm iledür
Dizmedi kimse böyle nazm ile dür [70b]

Dürr-i Manzûm

Dürr-i Manzûm tamâm nazm iledür
Kimse dizmedi böyle nazm ile dür

Bu kısımdan sonra *Manzûme*'de beyitlerin küçük farklarla *Dürr-i Manzûm*'la neredeyse aynı olduğu görülmektedir. Örneğin *Dürr-i Manzûm*'da II. Selim'in övgüsünde verilen beyitlerle başlık olmaksızın yarıdan başlayan *Manzûme*'deki övgü sözlerinin örtüştüğü dikkat çekmektedir. Bu övgü beyitlerinden bir kısmı şöyledir:

*N'ola dîrsem bunı o sulţāna
Mālik-i hātem-i Süleymāna*

*N'ola virsem bunı o sulţāna
Mālik-i hātem-i Süleymāna*

*'Āleme pādişāh u hükm-i revān
Memleket cismine olupdur hān*

*'Āleme pādişāh u hükm-i revān
Memleket cismine olupdur cān*

*İki 'ālemde ber-murād olsun
Kāri halk̄ üzre 'adl ü dād olsun*

*İki 'ālemde ber-murād olsun
Kāri halk̄ üzre 'adl ü dād olsun*

*Viridi devlet bi-ḥamdillāh
Ḳapusında ḳul oldı mihr ile māh*

*Viridi devlet Ḥüda bi-ḥamdillāh
Ḳapusında ḳul oldı mihr ile māh*

Şair, metnin devamında tıbbın gereklerinden kısaca bahsettikten sonra sözü kısa kesmek gerektiğine değinmektedir.

Dürr-i Manzûm'de *Dîbâce-i Kitâb* başlığı altında müellifin adı "Nidâî" olarak geçmektedir. Fakat *Manzûme*'de başlık, müellif ya da müstensihe dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

*Gel imdi kelāmı muḥtaşar it
Bu cihānda gereklü bir eşer it*

*Gel Nidāî kelāmı muḥtaşar it
Bu cihānda gereklü bir eşer it*

*Ādem oldur ki halk̄a ḥayrı dege
Ol muzırdur ki nāsa şerri dege*

*Ādem oldur ki halk̄a ḥayrı dege
Ol muzırdur ki nāsa şerri dege*

Dürr-i Manzûm'da bu kısımdan sonra tıbbın gerekliliği, beden ilminin önemi gibi konular ayet ve hadislerle desteklenmiştir. Bu ayet ve hadisler içerik ve sayı bakımından 06 Mil Yz A 787/3'te bulunan ve Garseddin-zâde'ye atfedilen eserdeki ayet ve hadislerle aynıdır. İki eserde ortak olan ayet ve hadisler şöyle sıralanabilir:

ففنخنا Enbiya, 21/91. "...üfledik..." [72b]

كلوا والشربو ولا تشرّفوا A'râf, 7/31. "Yiyiniz içiniz, fakat israf etmeyiniz." [73a]

خير الناس من ينفع الناس شر الناس من يضر الناس "İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır; insanların en kötüsü, insanlara zarar verendir." [71a]

العلم علمان علم الابدان ثم علم الاديان "İlim ikidir: Beden ilmi, din ilmi." [71a]

عليكم بمجالس العلماء واستماع الحكماء لأن الله تعالى يحيى القلب بنور العلم والفصاحة كما يحيى الأرض الميت بماء المطر "Ulema ve hükema meclisine devam ediniz, muhakkak ki Allahuteala yağmur suyuyla ölü toprağı dirilttiği gibi kalbi de ilmin nuru ile diriltir." [71b]

المعيدة بيت كل داء والحمية راس كل دواء “Mide her hastalığın evi olduğu gibi, sağlığın da baş koruyucusudur.” [73a]

“El-bâbü'l-evvel fi-ma'rifeti'l-cism” başlıklı beden ilminin anlatıldığı ilk bapta da herhangi bir fark bulunmamaktadır.

*Diñle imdi neden bu 'ilm-i beden
Neden itdi Hudā bu cismi neden*

*Diñle idem nedür bu 'ilm-i beden
Neden itdi Hudā bu cismi neden*

*Zāhiri bâtını nedür anuñ
Nicedür sırrı cismile cānuñ*

*Zāhir ü bâtını nedür anuñ
Nicedür sırrı cismile eşyānuñ*

*Hükemā cānı kan dimiş hāşā
فنفخنا gelüpdür aña nida*

*Hükemā cāna kan dimiş hāşā
فنفخنا gelüpdür aña nidā*

Anasır-ı erba'a (toprak, su, hava ve ateş) hakkında bilgi verilen “Der-ma'rifet-i 'Anāsır-ı Erba'a” adlı kısımda da nüsha farkı olabilecek kelime değişiklikleri dışında bir farklılık göze çarpmamaktadır. Ay, başlıklarla ilgili olarak da bazı nüshalarda bulunmadığına dair notlar düşmektedir (2000, s. 38).

*Zāhirüñi eyledi 'anāşırdan
Çār erkāndur ol cevāhirden*

*Biri şafrā anuñ biri demdür
Biri sevdā biri balğamdur*

*Zāhirin eyledi 'anāşırdan
Çār-ı erkāndur ol cevahirden*

*Zıdd iken birbirine bu ezdād
Cem ' idüp cismüñ eyledi ābād*

*Zıd iken birbirine bu ezdād
Cem ' idüp cismüñ eyledi ābād*

*Biri şafrā anuñ biri demdür
Biri sevdā birisi balğamdur*

Dürr-i Manzûm'da “fasıl” denilen bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümdeki 34 beyit, *Manzûme*'dekilerle hem sayı hem de içerik bakımından örtüşmektedir. Bu kısımdan sonra iki eserde de tabiatler ve hıtlar ile ilgili “Fî ma'rifeti't-tabâyi' ve'l-ahlât” [74b] / “Der ma'rifeti't-tabâyi' ve'l-ahlât” (Ay, 2000, s. 42) başlıkları bulunmaktadır. Bu başlık altında *Dürr-i Manzûm*'da “Tabi'at-ı Safra, Tabi'at-ı Dem, Tabi'at-ı Balgam ve Tabi'at-ı Sevda” (Ay, 2000, s. 42-43) başlıklarına yer verilmişken *Manzûme*'de bu başlıklara rastlanmamıştır. Fakat bu bölüm beyit sayıları ve içerik bakımından aynıdır.

Dürr-i Manzûm'da “Der Ma'rifet-i Beden-i İnsan” başlıklı kısımla *Manzûme*'deki “Fî ma'rifeti'l-insân” bölümü de bir beyit haricinde içerik bakımından aynıdır. *Dürr-i Manzûm*'un bu bölümünün aşağıdaki son beyti ise incelenen nüshada bulunmamaktadır (Ay, 2000, s. 45).

*Cümle insân mazhar-ı cāndur
Tenler içre bu cān hāndur*

İki nüshanın ikinci bapları da aynı biçimde başlamış olup sadece başlıkları farklılık göstermektedir. *Dürr-i Manzûm*'da ikinci baba "El-bâbü's-sâni Teşhis-i Emraz-ı İnsân ve Mu'âlece-i Ebdân" denilmişken *Manzûme*'de "El-bâbü's-sâni" denilmiştir. Bu bölümde iki nüshada da konuya giriş niteliğinde 8 beyit bulunmaktadır. Sonrasında ise *Manzûme*'de "dimağı, nâzile, sudâ', çeşm, enef, üzn, sa'leb vb." başlıklar bulunmakta olup *Dürr-i Manzûm*'daki başlıklarla örtüşmektedir. Sadece başlıkların adları nüsha farkı olarak "mu'âlece-i dumağı, mu'âlece-i nâzile, devâ-ı sudâ' vb." biçiminde tercih edilmiştir.

Bu başlıklandırmalar dışında nüshalara göre bazı beyitlerin ya da bölümlerin yerlerinin farklı olması da göze çarpmaktadır. Müstensihler tercihlerine göre kimi bölümleri öne almış ya da sona bırakmışlardır.

Dikkati çeken başka bir husus ise, daha önce de değinildiği gibi iki nüsha arasındaki beyit farklarıdır. Ay'ın eserin müellif hattına ulaşamaması göz önüne alınarak beyitlerin müstensihlerin tercihleri doğrultusunda eksiltildikleri ya da arttırıldıkları söylenebilir. Dolayısıyla Ay'ın esas aldığı Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Bölümü 2039/2'deki nüshayla 06 Mil Yz A 787/3'teki nüsha arasında çok fazla benzerlik olduğu gibi muhtemelen müstensih tercihlerine dayalı bazı farklılıkların da olduğu görülmektedir. *Dürr-i Manzûm*'da "Dev'-i İfrat-ı Dem" başlığı altında hamile kişinin kanının durmaması, çok kanaması olması durumunda ne yapılması gerektiğini anlatan

*Evvelinde kan alur aña
Aķ nefti içür bulursañ aña*

beyti ve firengi hastalığına iyi gelecek hapın kaç gün kullanılacağı ve ekşiden kaçınma, şerbetle ishal olma gereğinin bahsedildiği "Devâ-i Frenk" bölümündeki

*Bu tertib ile yiye biñ hab
Şihhatine tenk sebedür heb*

*Zarar itmez kavî ider cismi
Habb-ı zîbakdur bunuñ ismi*

beyitleri bulunmamaktadır.

Firenginin diğer tedavi yöntemi "yağlama"nın anlatıldığı bölümdeki 307; "yarakan"ın tedavisinin anlatıldığı bölümdeki 353; "ra'se"nin anlatıldığı bölümdeki 355; "usru'l-bevl" bölümündeki 490-491 ve "hâtimetü'l-kitâb"daki 720. beyitler;

*Dört gün oldukça şu köpükle şabun
Yuyalar anı pāk idüp ol gün (307)*

*Ḳurtılır tîzcek bi-iznillāh
Tecrîbe ḳıl inanmasan billāh (353)*

*Yakı-yı Dāniyāli eyle aña
Eyü olup seni du ‘ādan aña (355)*

*Bir iki gün bunu yesün dā'im
Şihhat ister ise olur kā'im (490)*

*Bir çekirdek misk dahı nāfi'dür
Ezüp şu ile içe eyüdü (491)*

*Zıll-ı Haḳ'dur vücūd-ı pür-cūdı
İde bākî o zıll-ı memdüdü (720)*

Manzûme'de yer almamaktadır.

Bunların haricinde *Dürr-i Manzûm*'da yer alıp karşılaştırmaya konu edilen nüshada mevcut olmayan bölüm ve beyitler bulunmaktadır. *Dürr-i Manzûm*'da “İlâc-ı istiskâ-i lahmî, istiskâ-i tablî, devâ-i hummâ, devâ-i meyân, sıfat-ı yakı, ilâc-ı bevâsır, ilâc-ı rîh-i bevâsır, ilâc-ı ishâl-i bevâsır, ilâc-ı dem-i bevâsır, ilâc-ı kabz-ı bevâsır, devâ-ı mak'ad, ilâc-ı rahne-i bevâsır, dübüri çıkana, ilâc-ı sar'a, devâ-i südde” başlıkları bulunmakta olup bu başlıkları açıklamak üzere kaleme alınan aşağıdaki beyitler *Manzûme*'de eksiktir.

‘İLÂC-I İSTİSKÂ-İ LAHMÎ

*Laħmî olsa vir aña sen şerbet
İçerüde ḳomaya hîç ‘illet*

*Şuñ felâşife vir yâħud tiryāk
Yiye vü eyleye ğdâsını pāk*

*Hem buni şişlere tılâ eyle
Ḳastanuñ derdine devâ eyle*

*Sirke buğıla buğlaya her gâh
Üstine süre tâ gide nâgâh*

*Dâr-ı Çinî şuyı içer her dem
Def' ola bu bela vü derd ü elem*

İSTİSKÂ-İ TABLÎ

*Ṭablî olsa aña ‘ilâc oldur
بلبل ابليله اني*

*Bir yılan üç pare eyle ortasın
Güne as tâ yağını tamlayasın*

*Ol yağı süresin şişlerine
Tâ ‘ilâc idesin işlerine*

*Sirke buğın unutmâ buña dağı
Dâr-Çîn şuyın içür aña dağı*

DEVĀ-İ HUMMĀ

*Ger istime ola gide kuvvet
Beñzi şarı vü qalmaya kudret*

*Viresin şerbeti süre anı
Ola râhat anuñ ten ü cāni*

*Cümle maħmûda vir şehā şerbet
Çurtıla çekmeye dağı zahmet*

DEVĀ-İ MEYĀN

*Bilde dā'im tırursa bir ağrı
Eyle bu şāfi sen aña fevrî*

*Bilde olan rutûbeti o alur
Hem riyāh u burûdeti o alur*

*Evvelā bir direm 'aķır karhā
Beş direm terre toħmı saħķ ola*

*Bir direm zencebili dög muħkem
Üçüni cem' idüp qarışdur hem*

*Bala muħkem kıvām virüp derhāl
Bunlar ile alışdurup fi'l-hāl*

*Şāflar eyle vir götürsün anı
Yād ide dā'imā du'āda seni*

ŞIFAT-I YAĞI

*Bilüñ ağrısına bu yaķı dağı
Ki münāsib durur bil anı ağı*

*Çara turpı irededen çek vār
Tuz ile bunu saħķ idüp iy yār*

*Arpa unın eküp yaķı eyle
Birde gitmezse bir dağı eyle*

'İLĀC-I BEVĀŞİR

*Nāgihān bir kişi bevāsır ola
Def'ine her zamānda kâşır ola*

*Bir nice dürlüdüür işit anı
Her birini deyim uñat tanı*

*Biri rîh-i bevāşır ol yildür
Biri işhāl anuñ aķar sildür*

*Birisi hem dağı bevāşırduur
Biri kâbz u biri nevāşırduur*

*Biri zenbūrîdüür biri 'aynî
Yaramazduur bular bi-Ĥaķķ-ı Nebî*

*Biri tütî durur birisi şekāk
Biri rahne durur kıl aña yaraķ*

'İLĀC-I RİĞ-İ BEVĀŞİR

*Ol ki rîhî durur gerek şerbet
Söküle yil gide ola râhat*

*Ba 'dehü nice gün yiye tiryāk
Çurtıla dertden teni ola pāk*

*Berdden yil ider ġidālardan
Şaķına hem şovuk hevālardan*

*Eñiri balı ile idüp ma'cün
Cevz-i bevvä kadar yisün her gün*

'İLĀC-I İSHĀL-İ BEVĀŞİR

*Biri işhāl olur hemîşe anuñ
Tāķatı olmaya revîşe anuñ*

*Diler ise ola hemîn hoş-hāl
Evvelā şerbet ile kıl işhāl*

*Şoñra behmen lü'ābına sükker
Çatup içe şu yirine ekşer*

*Buña böyle kolay devā olmaz
Böyle kılsañ devā hebā olmaz*

‘İLĀC-I DEM-İ BEVĀŞİR

*Biri anuñ dem-i bevāşırdur
Gice gündüz hemīn aña birdür*

*Qanı ifrāt ile giderse eger
Anı tutmasına devā ideler*

*Aña şerbet virüp için pāk it
Dağı şoñra devā-ı tiryāk it*

*Şumağı şu ile biraz kaynat
Tā şuya çıka her ne var haşlet*

*Gice gündüz birer direm tiryāk
Bir kaşuq ol şumaq şuyından pāk*

*Sākin olunca dem it isti ‘māl
Haq şifā vire olasin hoş-hāl*

*Kāh kāhī akarsa dem tutma
Eyle perhīz hem hilāf itme*

‘İLĀC-I QABZ-I BEVĀŞİR
*Biri kabz-ı bevāşır ol derdüñ
Qaddüni dal ider bu hem merdüñ*

*Buña muğlāb ile virüp şerbet
Qabz aña virmeye tā ki zaħmet*

*Lezzet üzre tuta özin dā`im
Ola perhize rüz u şeb kā`im*

*Qabz u ishāl ü rīh ü dem dördi
Pes yürekde mekānı vü yurdi*

*Bunlaruñ cümlesin beyān itdüm
Hükemā sırrını ‘ayān itdüm*

DEVĀ-I MAQ‘AD

*Altısı maq‘adındadur nāsuñ
Bāy u dervīş ü ‘ām ger hāşuñ*

*Bişine bir devā diyem kātı‘
İzn-i Haqq ile tā ola nāfi‘*

*Qara qurı üzümdeñ al kırk bir
Dağı bir baş sarumsağı kes kır*

*Qabuğını gidermegil zinhār
Merhem eyle havanda cümle ne var*

*Bağla bir ince beze tob eyle
Üstine otura ‘alīl böyle*

*Gebeler birle örteler anı
Şabr ide derdüñe hemīn anı*

*Yaturup örtüp anı yüzünü aç
Gidere renci andan iş bu ‘ilāc*

*Şol ölüm haddine varanları tā
Qurtarup tururın bi-emr-i Hüdā*

‘İLĀC-I RAHNE-İ BEVĀŞİR
*Ol birisi ki rahnedür delinür
Ki necāset gelür bu müşkil olur*

*Bu oñulmaz devā ile hergiz
Yüz yıl itsen ‘ilāc ile perhiz*

*Āleti var anuñ gerek yarıla
Qan ile kaynayup eti qarıla*

*Bite ol rahne qalmaya yara
Bu durur gayrı yoq aña çäre*

*Resmi budur ol ‘āletüñ cānā
Hāzır eyle budur o derde devā*

*Başı dökme ola içi keskîn
Bitürür lahzada işüni hemîn*

DÜBÜRİ ÇIKANA

*Dübüri çıksa ger bir oğlanuñ
Dinle diyem devâsını anuñ*

*Bir avuç mazuyı bişür şuda
Şöyle bişür ki hal ola bu da*

*Bir kısım zâcı koy şuya ol dem
Isıcaqla otura ol âdem*

*Çıkmaya bir dahı anuñ dübüri
Bir iki kerre bunu eyle yüri*

İLÂC-I ŞAR'A

*Şar'a bir süddedür dimâğ yolına
Yayılır şöyle kim şağ u şolına*

*Ruh-ı nefşâni-i nüfûza komaz
'Aklı zâ'il ider tutar bir kez*

*Şar'a muğlâb ile virüp şerbet
Hâliş olub bulunca tâ şihhat*

Şoñra bir hafta vir bu ma'cünü

Ķurtarur şöyle bil o mecnünü

*İsteħodos dahı 'âķır ķarhâ
Dahı besfâytic ile afyon ola*

*Bunları heb berâber eyle şehâ
Cümle şahķ eyle ayru ayru ola*

*Ķızıl üzüm çekirdeğİ çıķmıř
Her gice koz ķadar ura aña diş*

DEVĀ-I SÜDDE

*Südde dahı galîz ġidâdan olur
Balğam ile bu imtilâdan olur*

*Evvelâ vireler aña muğlâb
Vire telyîni tam buña muğlâb*

*Şoñra şerbet vire aña müşhil
Dahı ma'cün-ı misk aña virgil*

*Günde andan yiye birer miřķâl
Az zamân içre ol ola hoş-hâl*

*Budur eczâları tamâm eyle
Cümle evzânda ihtimâm eyle*

SONUÇ

Türk edebiyatına çeviri yoluyla kazandırılan ve ilk örneklerine Eski Anadolu Türkçesi döneminde rastlanan tıp kitapları, edebî eserler arasında önemli bir külliyat meydana getirmişlerdir. Bu külliyatın içinde ilk örnekleri olmaları nedeniyle 14. yüzyıldaki eserlerden sıkça bahsedilmektedir. Bununla birlikte 15 ve 16. yüzyılda da tıpla ilgili önemli eserler meydana getirilmiştir. Halk hekimliği uygulamaları içinde değerlendirilen bu eserlerden 16. yüzyıl şairlerinden II. Selim zamanında hekimlik yapmış Nidâî'nin yazdığı *Menâfiü'n-Nâs* ve onun muhtasar hâli *Dürr-i Manzûm* dikkat çekmektedir. Aynı dönemde II. Selim'in hekimbaşısı Garseddin-zâde'nin de bir tıp eseri kaleme aldığı ve hat-ta 06 Mil Yz A 787/3'teki nüshanın ona ait olabileceği çeşitli kaynaklarda

belirtilmiştir. Fakat eserin gerçekten de Garseddin-zâde'ye ait olup olmadığı üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışmada 06 Mil Yz A 787/3'teki nüshanın bahsi geçtiği gibi Garseddin-zâde'ye ait olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Bu maksatla eser, aynı dönemde yaşayan hekim şair Nidâî'nin *Dürr-i Manzûm*'uyla mukayese edilmiştir. Karşılaştırmada Ay'ın tenkitli nüshası esas alınmıştır.

Mukayese neticesinde *Manzûme* ile *Dürr-i Manzûm*'un tesadüfi olamayacak ölçüde büyük benzerlikler taşıdığı tespit edilmiştir. İki eserin vezinleri, yer verdikleri hadis ve ayetler, redifleri, beyitlerinin dizilişleri aralarındaki benzerlikleri göstermektedir.

Benzerliklerin yanı sıra eserlerin farklılıklara da sahip olduğu görülmüştür. *Manzûme*'de *Dürr-i Manzûm*'da bulunan ilk 20; 'Îlâc-ı İstiskâ-i Lahmî, İstiskâ-i Tablî, Devâ-ı Hummâ, Devâ-ı Meyân, Sıfat-ı Yakı 'Îlâc-ı Bevâsır, 'Îlâc-ı Rîh-i Bevâsır, 'Îlâc-ı İshâl-i Bevâsır, 'Îlâc-ı Dem-i Bevâsır, 'Îlâc-ı Kabz-ı Bevâsır, Devâ-ı Mak'ad, 'Îlâc-ı Rahne-i Bevâsır, Dübürî Çıkana, 'Îlâc-ı Sar'a ve Devâ-i Südde başlıklarındaki 80 beytin mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanında *Manzûme*'de 307, 353, 355, 490, 491 ve 720. beyitlerin de eksik olduğu görülmüştür. Aynı şekilde *Manzûme*'de yer alıp *Dürr-i Manzûm*'da bulunmayan 4 farklı beyit belirlenmiştir. Karşılaştırma yapılırken bazı bölümlerin, eserlerde farklı yerlerde olduğu fark edilmiştir.

Sonuçta *Dürr-i Manzûm* ve *Manzûme* arasındaki benzerliklerin iki farklı eserde görülemeyecek oranda ve nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Ayrılıkların ise müstensihlerin tercihinin dayalı nüsha farklılıklarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bunlardan hareketle söylenebilir ki kuvvetle muhtemel Garseddin-zâde'ye atfedilen 06 Mil Yz A 787/3'teki *Manzûme* gerçekte Nidâî'nin *Dürr-i Manzûm*'unun bir nüshasıdır. Nitekim *Dürr-i Manzûm*'un kaynaklarda geçen adlarından birinin *Manzûme* olması da bu ihtimali güçlendirmektedir.

06 Mil Yz A 787/3'teki *Manzûme*'nin transkripsiyonlu metni aşağıda verilmiştir.

[70b]

Merdüm-i çeşmüm 'aşkuñla ezdüm
Ol sebebden bu cevheri yazdum

Manzûme dinildi nâmi nazmiledür
Dizmedi kimse böyle nazmile dür

Bunuñ târîhi olursa murād
Penç heftām bu dehüm nühsād

N'ola dırsem bunı o sulţāna
Mālik-i hātem-i Süleymāna

'Āleme pâdişāh u hükmi-i revān
Memleket cismine olupdur hān

İki 'ālemde ber-murād olsun
Kāri halk üzre 'adl ü dād olsun

Virdi devlet bi-ḥamdillāh
Kapusında kul oldu mihr ile māh

Sāyesinde huzūr ider herkes
İns cin tıyūr u mūr meges

Her gönülde maḳāmı medār olmuş
Baḫtı gibi cemāli bedr olmuş

Çünkü ḳalbimde itdi mihri ḳarār
Düşdi şevḳine derūmı leyl ü nehār

Diledim ki anuñ zamānında
Ol şāhiñ sāye-i emānında

[71a]

'İlm-i tıbbuñ gereklü cevherini
'İlm-i ḥikmetde sözüñ enverini

Şol mücerreb ki itmişim tekrār
Seyf-i ḳāḫı ' gibi keser hey yār

Kamu emrāza heb birer dermān
Yazmışum ger şifā vire raḥmān

Kütüb-i tıb şehā igen çokdur
Böyle rengin risāle hıc yokdur

Ḳanda ki ola bu kitāb-ı lebīb
Lāzım olmaya anda ḡayrı ḫabīb

Gel imdi kelāmı muḫtaşar it
Bu cihānda gereklü bir eşer it

Ādem oldur ki ḫalka ḡayrı dege
Ol muzırdur ki nāsa şerri dege

Bu söze bu ḫadīş oldı delīl²
Oturmaḡı sen ḫalka eyle sebīl

Baḫr-i ḫikmetde çün olup ḡavvās
Bulmuşam dürr-i şāhī gevher-i ḫāş

İki dürlü buyurdu 'ilmi ḫabīb
Biri dīn 'ilmi biri 'ilm-i ḫabīb

Bu sözüñ hem delīl-i rüşeni var³
Bu gülüñ şābit oldı gülşeni var

[71b]

Çün beden 'ilmin evvel añdı resül
Aşlı vardur bu sözüñ eyle ḳabül

Şaḡ olmasa kişi dīn 'ilmi
Nice taḫşīl ider hemīn 'ilmi

² خير الناس من يرفع الناس شر الناس من يضر الناس
Anlamı: İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır; insanların en kötüsü, insanlara zarar verendir.

³ İlim ikidir: Beden ilmi, din ilmi.

*Bu sebebden didi habībullah
Derde dermān olan ṭabībullah*

*Şemsten zerre denlü bilmediler
Baħrden қаṭre deñlü almadılar*

*‘Ulemā meclisinden olma ırak
Rāğib ol ‘ilm-i dīne eyle yarak*

*‘İlm haқdur buña nihāyet yok
Cümle buña heb bilmege liyākat yok*

*Hükemā sözlerin işit dā‘im
Bedenüñ dā‘imā ola kâ‘im*

*‘Acz-i noқsānla şürü‘ itdüim
Ulular gitdügi yola gitdüim*

*Bu söziñ yek şahidi hadīs-i şahīh⁴
Ki buyurdi anı belīg faşīh*

*Diñle imdi neden bu ‘ilm-i beden
Neden itdi Hūdā bu cismi neden*

*‘Ulemā meclisin koma elden
Hükemā sözlerin işit dilden*

*Zāhiri bāṭını nedür anıñ
Nicedür sırrı cismile cānuñ*

*Tā ki kalbiñ derdiyle bula hayāt
Derilür mā‘-i maṭarla nebāt*

*Hükemā cānı kan dimiş hāşā
⁵فنفعنا gelüpdür aña nidā*

*Çünkü böyle işāret olmuşdur
Ümmetine beşāret olmuşdur*

*Cānı hīc kimse bilmedi aşlā
Līk bir söz diyem işit cānā*

*Farz olan ehl-i ‘ilme bildire dīn
Bile şavm şalātı ehl-i yakīn*

*Rūḥ-ı Aħmed ki nūr-ı zāt-ı eħad
Aşlı ol fer‘idür bu cümle ‘aded*

*Hükemā üzre farz olan cānā
‘İlm-i ebdānı itmekdür işşā*

[72b]
*Ulu yerdendür añlağıl zātıñ
Kıl nazar zāhir eyle mir‘ātuñ*

[72a]

*Bildigüm deñlü bu faқır ü haқır
Şemsten zerre eyleyüm taħrīr*

*Ol sebebden kim ‘ālem-i kibriyā
Saña dirler şehā bi-haқq-ı Hūdā*

*Baħr-i hikmetde nice biñ loқmān
‘Acz-i noқsānla қalur hayrān*

*Zübde-i kā‘ināt ulusısın sen
Muhtaşardur egerçe hāk-i beden*

*Nice yüz biñ hākīm ü eflātūn
‘Āleme her ki geldi ehl-i fūnūn*

*Mu‘tebersiñ ‘ulūm-ı hikmetile
Aşınāsın ezelden hażretile*

⁴ عليكم بمجالس العلماء واستماع الحكماء لأن الله تعالى يحيى القلب بنور العلم والفصاحة كما يحيى الأرض الميت بماء المطر
devam ediniz, muhakkak ki Allah Teala yağmur suyuyla ölü toprağı dirilttiğı gibi kalbi de ilmin nuru ile diriltir.”

⁵ Enbiya, 21/91. Ayetin manası: “... üfledik...”

Saňa dinildi ahsen-i takvîm
Seni sevdi yarattı zât-ı kadîm

Çün mi 'ide dinildi beyt-i 'anā
Hazer it buldıgıñ koyma aña

Seni 'ilmine eyledi mahrem
Cümle halk içre kıldı ekrem

Ger mizāca muvāfık ola ta 'ām
Keşretile yime gözle nizām

Sen gerek kim bulup her ihsān
Cān ile eyle şükri-yezdān

Şol muhālîf gıdādan eyle hazer
Görmeyesin cihānda hergiz mahv zarar

Bāṭınında bu cāna üç yoldaş
Kodı birbirine ola hāldāş

Şağlıgıñ başı çün şaķınmaķdur
Eyle perhîz bu sözlerim haķdur

İkisi 'aql u nefis olur süflî
İkisi cān ile gönül 'ulvî

Tıbbı cem ' eylemiş bu söze resül
Tut sözini 'ālemden olma melül

Biri ābīdür biri hākî
Nār u bādî bil ol iki pākî

[73b]
Hem bu āyet buña muṭābıķdur
Her sözi āyete muvāfıkdur⁷

Zāhirüni eyledi 'anāşırdan
Çār erkāndur ol cevahirden

Ni 'meti virdi çün yi iç dā'im
Dün ü gün ol 'ibādetē kā'im

[73a]

Zıd iken birbirine bu ezdād
Cem ' idüp cismüñ eyledi ābād

Lîk itme şaķın anı isrāf
Nısf-ı dīndür dimişler el-insāf

Biri şafrā anuñ biri demdür
Biri sevdā biri balğamdur

Bu sözi buyurmuş hem eflāṭun
Kā'il oldı bu söze ehl-i fūnūn⁸

Buniñ bunlalar iledür kâ'im
İ 'tidāl ile olur dā'im

Açlık bir sehāb-ı rahmetdür
Yağan andan 'ilm-i feşāhatdür

Biri eksik ola yā artuķ
Hāric-i i 'tidāl olur ayruķ

Hem bu tokluk sehāb-ı miḥnetdür
Yağmuri daḥi cehl ü gāfletdür

İ 'tidāli buniñ ne birle olur
Şihhat-ı ādemī ne birle olur

Gerek ise seni saňa cānā
Eyle perhîz gıdādan şubḥ mesā

Bu ḥadîşi buyurdu çünki ḥabîb⁶
Sözi cāmi 'dür hem özi ṭabîb

⁷ كلوا والشربو ولا تشرفوا A'râf, 7/31. "Yiyiniz içiniz fakat israf etmeyiniz."

⁸ الجوع سحاب يمطر العلم والفصاحة السبع سحاب يمطر الجهل والغفلة

⁶ "Mide her hastalığın evi olduğu gibi, sağlığın da baş koruyucusudur."

"Açlık bir buluttur ondan fesahat ve ilim yağar, tokluk da bir buluttur ondan gaflet ve cehalet yağar."

*Ger nefāyis olursa gül-be-şeker
Yime karnuñ toqşa eyle hāzer*

*Hükemā-i 'Acem ü Hind ile Rūm
İttifāk itdiler ki cümle 'umūm*

*Kuru nāni ger acıgup eyle yiyesin
Ni 'met-i hāş bu imiş diyessin*

*Ya 'nī emrāz-ı muhtelif ne ki var
Altı şey'den olur biliñ her bār*

*Şihhatin başı bil şakınmağdur
Sen saña gerek ise şakın durur*

*Kesretile şakın cimā' itme
Lezzetine anuñ tamā' itme*

*Kadrini bil cānuñ ki cān olasın
Hāne-i dilde haqqı tā ki bulasın*

[74b]
*Gice uyu gündüz ol bīdār
Habs-i bevl eyleme zinhār*

[74a]

*Niye geldiñ cihāna bil anı
Aña şarf eyleye cismile cāni*

*Nısf-ı leyl olıcağ şakın nāgāh
Uyanup şu içem dime ey şāh*

*Bāğ-ı cismüñe eylegil tīmār
Tāze tutsun yūri anı leyl nehār*

*Hem ta'ām üstüne yime ni 'met
Tā ki görmeyesiñ elem ü şıket*

*Aña tīmār eyle gülşen olur
Çeşm-i dil anuñla rüşen olur*

*Hükemā bu söze kamu kā'il
'Ulemā hağ söze olur mā'il*

*Çünkü lāzımdur itā'at-ı hağ
Sağlıkla olur 'ibādet-i hağ*

*Ulular hām söze dehān açmaz
Geçidi olmayan şudan geçmez*

*Emr olupdur 'ibādet aña düriş
İki 'ālemde her murāda iriş*

*'İlm-i hikmet kelām-ı cevherdür
Güş-ı cāna tağ anı gevherdür*

*Cism-i sağlık gerek 'ibādet ide
Emr-i hağ üzere itā'at ide*

*Yimek içmek olur gıdā-yı beden
Cān gıdāsı olur kelām-ı hasen*

*Hem umūr-ı ma'āş kesbiyle kār
Sağlıkla olur bu cümle var*

Fī ma'rifeti't-ṭabāyi' ve'l-ahlāt
*İmdi gel cānuña gıdāsını vir
Ma'rifet-i dā'sını kendüñe vir*

*Dilersenñ hemişe sağ olasın
Bu sözime dağı kulağ urasın⁹*

⁹ اتفق اطباء الفارس والروم و الهند إن جميع الامراض يتولد من ستة اشياء كثيرة الجماع و قلة النوم فى الليل و كثرة النوم فى النهار وحبس البول و شرب الماء فى جوف الليل وادخال الطعام على الطعام
Fars, Anadolu ve Hintli tabipler bütün hastalıkların şu altı şeyden ortaya

çıktığında birleşmişlerdir: Çok fazla cinsel beraberlikte bulunmak, geceleri az uyumak, gündüzleri çok uyumak, idrarını tutmak, gece yarısı su içmek ve tokken yemek yemek.

Seni çünkü Hudâ 'anâşırda
Halk itdi bu dört cevâhirden

Biri âteşdür anıñ şafrâ
Hâr yâbisdür mizâcı şehâ

Şafravî olana ğidâ her dem
Bâr u raṭb ola ki görmeye ğam

[75a]
Yay faşlı bunuñ muķâbilidür
Çâr rûknüñ bu şarka mâ'ildür

Cism içinde merâredür kanı
Beñzi şaru ider bunuñ tanı

Birine bād der bunuñ hükemâ
Bu beden içre kandur cānâ

Hâr raṭb oldı mizâcı anuñ
Berd yâbis ğidâsı 'ilâcı bunuñ

Faşl-ı evvel bahârdur nazarı
Yüzi ğumret tutar budur eşeri

Kan bedende şehâ ğidâdan olur
Bağrınıñ içinde bu kemâli bulur

Gitdüğinden olur bunuñ şafrâ
Hâmi balğam şaķilidür sevdâ

Bârid raṭb biliñ balğam
Şu mizâcın dutar her dem

[75b]
Balğamî olana nevâle müdâm
Hâr yâbis gerek şarâb ta'âm

Kış mizâcın tutar beden şovudur
Issı tutmaķ mizâcını eyüdür

Biri sevdâdur bu erkânüñ
Berd yâbis ṭabî'ati anuñ

Mâlihulyâ olur buhârından
'Aķlı nâķış ider bu varından

Bedeni beñzi hem siyâh eyler
Âdemiñ işini âh vâh eyler

Faşlı güz olıcaķ gerek perhîz
Görmeyim dirseñ maraź herğiz

Fî ma' rifeti'l-insân
Bedeniñ aşlını beyân itdüm
Hükemâ remzini 'ayân itdüm

Bu tenüñ aşlı çün 'anâşırda
Ķadrini bil 'aceb cevâhirden

Saña ğizmet ider bu dört erkân
Bedeniñ kal'adur bu cān sulṭân

'Âlemiñ zübdesi vü eşrefisin
Sensiñ ancaķ murâd olan bundan

Ne ki 'âlemde var kamu sende
Cümle eşyâ şehâ saña bende

[76a]
Mazhar-ı haķdur beñî âdem
Eşref-i haķdur derin 'âlem

'Ârıız olursa ger maraź tende
Def'ine çäre ķıl anıñ sende

Cehd idüp şıḫhat ü şafâ birle
Âşinâ olagör Hudâ birle

Bedeniñ eylesün 'ibâdet-i haķ
Saña lâzımdur itâ'at-i haķ

Nefsünüñ ķul idüp şerî'atde
Sâlik ol 'aşķla ṭarîķatde

Göñlüñ bir uluya teslîm it
Ķizmetinde elif ķaddiñ mim it

*Cāni kudret makāmına irgür
Hāfiruñ cümle kendüñe dirgür*

*Hāne-i dilde haq cemāline baq
Tā ki rüşen görine hikmet-i haq*

*Dileseñ bu yola revān olasın
Ehl-i diller katında cān olasıñ*

*Sende benlik kökin çıkarup al
Tevbe tahmīñ kıl aña idhāl*

*Yaprağın al nedāmetüñ cānā
Cümle şabriñ hevānına koy tā*

[76b]

*Horluk destiyle dök muhkem
Gözyaşıyla karşıdurup ey ādem*

*Ko muhabbet tavasına anı
'Aşk odı birle kaynadıñ anı*

*Tā kıvāmın bulup ola ma'cün
Yiyesiñ şāz ola bu dil-i maḥzün*

*Tut sözimi öziñe pend eyle
Himmeti kendüñe bülend eyle*

El-bābü's-sānī

*Söyle ey bülbül süḥan söyle
Şol mühim olanı beyān eyle*

*'Ārif olanlara yeter bir gül
Nev'-i diger kelāma gir kıl kıl*

*Söziñi muḥtaşar müfīd eyle
Birin tarḥ idüp birin söyle*

*Her marīze devā ne yüzden olur
Her saqīme şifā ne yüzden olur*

*Şol mücerreb ki pīrim itmişdür
'Ameli tā kemāle yetmişdür*

*Her işiñ şıḥhatine kim yetdim
Gayrı yok heb anı beyān itdim*

*Bilmedüğim işe şürü' itdim
Kimse gitmedüğü yola gittim*

[77a]

*Diñle imdi nedür maqşūd
Ger 'ināyet iderse ol ma'būd*

Dimāğ

*Ger dimāğ ola şavukdan baş
Diñle aydam 'ilācın idem bil fāş*

*Hab-ı sevdāyı idüp saḥq anı
Zeyt yağı birle ḥal kıl anı*

*Süzüp ol yağı burnuna tamızdur
Kurtarır ol 'alīli bu emdür*

Nāzile

*Nāzile kim gıdā buḥārından
Elem-i şa'bdur bu varından*

*Göz kulak bu dişi helāk eyler
Şağ iken nāsı derd-nāk eyler*

*Yarpuz dög şıķup şuyın al
Rub'ı miqdārı sirkeden aña şal*

*Anı ḥınnā ile ḥamīr eyle
Ol şu ile kınnāyı sīr eyle*

*Var ḥamāma gir otur bir ān
Hem tırāş olup giyin ey cān*

*Ol yakuyı başuña ur fi'l-ḥāl
Bürinüp yat uyu şehā derḥāl*

*Nāzileyi çeküp yığar başa
Yumrı beyzā gibi döner taşa*

[77b]

Şişe çeküp anı hacâmat kıl
Ayrıķ saña bu 'illet yok bil

Şudâ'

Başınıñ ağrısı ki şavukdan ola
Isılarla devâ gerekdür aña

Isıdan olana şavuk dermân
Hükemâ kavlidür unutma hemân

Zıddıyla olur 'ilâc u devâ
Tâ ki zâ' il ola şudâ' u 'anâ

Baş ağrılarına müşhil vir
Kan gâlib olup kan aldr

Mâlihünyâdan ağrısına ger baş
Dehen-i bed-nüvis ile ba'd tirâş

Isıdan olsa gül şuyı kâfûr
İt tılâ yâ aña kabak yağı sür

Ferfiyon yağı sür şavuklan eger
Başına ardiya elem bu yiter

Çeşm

Göze buhâr eyle şiş kan tolsa
Gice uyutmaz ağrısı olsa

Çok yimekten gerek ide perhîz
Zencebîl karanfîl ü şünîz

İkişer dirhem anları devâ it
Başka başka döğüp anları sahk it

[78a]

Var hamâma gir 'ale't-ta'cîl
Şu dökünmedin tirâş olğil

Bal revâkın sürüp ek eczâdan
Tâ derince otur ve çık andan

Üc gün içinde kan u şiş kalmaz
Hîc bundan eyü 'ilâc olmaz

Kuru göz ağrısına ekmeğil ot
Aķ düşürürsñ sözüm tut

Göz kızarup yaşı aķa
Göre halkı çünkü tımanda baķa

Bir dirhem zencebîl ü aķ maızı
Sahķ idüp göze çek gide maraží

Aķ düşerse göze nâgâh
Zâ' il olmasa bi-emrillâh

Maraží birle al nişâdırı hem
Kıl berâber döğ buları muhkem

Mercimek deñlûsin biraķ her gün
Gider ağı gerek ise çok olsun

Aķ şu inse bir göze nâgâh
Tâze iken devâ budur ey şâh

Diger

Evvelâ anduzı yigirmi dirhem
Ferfiyon altı ola gör ne direm

[78b]

Hâş hınâ otuz dirhem cânâ
Cümle cem' it yağı olur amâ

Üc bölükde birin qarâr eyle
Bâķisin dađi idesin böyle

Buni hamâmdan çık eyle yağı
Tura üç gün tamâm atñ birini dađi

Bu tarîkile tâ tokuz güne deg
Şuyı gözden tepeye çekse gerek

Yıl geçerse mile olur muhtâc
Tâze iken budur pes aña 'ilâc

Enef

*Turmaz ise eger burnukanı
Sirke esrârî hâzır it anı*

*Başın emiñi üstüne derhâl
Ur ki sâkin olar mı fi'l-hâl*

Üzn

*Bir kulağ kim işitmez ola müdâm
Turp yağın tamzur aña şubhile şâm*

*Sirke buğı dağı münâsibdür
İlm-i tıbda bu hem mükâtibdür*

*Lîk bir öd ü sirke bir kaşık
Bir iki kaşıkda şu koy ey 'âşık*

*Dağı bir baş şarımşağ hurd it
Kabile hevândaki mürd it*

[79a]

*Âteş-i nermiyle bunı kaynat
Şu gide öd kala budur şan 'at*

*Süzüp ol ödi dağı şakla
Kulağa tamzuriñ şıcağla*

Bâdişnâm

*Yüzde ger zâhir olsa bâdişnâm
Dem ü balğam tuta cemâli tamâm*

*Gerek aña ol vire şerbet
Süre içinde kalmaya 'illet*

*Burun ucundan aldırakanı
Girü yâ (...) ola sâni*

*Hem kulağda hacâmat itdürelüm
Tepeden ekse şîşe çekdürelüm*

Diger

*Bir mücerreb ki itmişim tekrâr
Hükemâ tedbiri diñilse ne var*

*Hayz kanıyla bir bezi ıslat
Kurıdup ol yüze bağla bir kat*

*Bunı üç gice var nikâb eyle
Bunı ol derde feth-i bâb eyle*

Sa'leb

*Kaş u kirpik dökülse saç şakal
Aña müşhil gerek derhâl*

*Kuği-yâ habı hem aña hoşdur
Emr-i hakkile ger aña hoşdur*

[79b]

*Ol habıñ şan 'atin beyân idelüm
Nice ekl olur 'ayân idelüm*

*Evvelâ bir dirhem iyâric ola
Şahm-ı hançal ola vü sekunya*

*Hem birer denk eyle bu ikisin
İstehodos buçuğ dirhem idesin*

*Türbid ola buçuğ dirhem dağı
Şerbet-i vâhid ola cümle ağı*

*Tenkiye dimâğ için ola ger
Ufacık habla eyle mişl bu bir*

*Gice üç dâne ikişeri şabâh
Böyle ekl eyle bulunca felâh*

*Balğamı başın ağrısın giderür
Başda her dürlü zahmete eyüdür*

[İ]snân

*Diş ağrısına muzun ey yâr
Bir kaçın sahk idüp penpeye şar*

*İşladup şu ile ko bir sâ 'at
Dişin üstüne ko ola râhat*

*Yâhûd kaţrâna bir bezi de bula
Şoñra ƙo dişe tâ ki ƙayyib ola*

Diger

*Şol diş kim çürüye köki ƙala
Harbeki üstüne ƙo çeküp hele*

[80a]

*Dişin oynaya düşümlü ola
Fülfülü dök un ile hâzır ola*

*Her gice ol umi diş dibine ek
Tâ ki oynamaya dişin ola pek*

Dehân

*Ağız ağrısı kim harâretten
Tobtolu ola cerâhatden*

*Yemegi yimeye çeküp 'usret
Anı şağ itmege budur şan 'at*

*Şābı al iki böl birisin yak
Bir bölükünce milhi ƙıl ilhāk*

*Cümle saħƙ eyle ek dehāna buni
Şihhati haƙdan ādem bahāne buni*

*İki üç ekmede ƙomaz 'illet
Naşş-ı ƙātı 'dur eyleme ğaflet*

Dilcik

*Dilcik olsa boğaz içi tolsa
Yemegi yudamaz zebün olsa*

*Bir yumurta şarusı bir pāre tuz
Çün bu bādem ƙarışdırıruz*

*İmik üzre anı yaƙı eyle
Lāzım olur bir daħi eyle*

Mādde

*Mādde kim boğaz yumrulansa
Şarkup inüp yumurıtaya dönse*

[80b]

*Ferfiyon yağı tılā' eyle
Yemişdür şoñra diş devā eyle*

*Bir nice gün fitil melhem ile
Aña tımār eyle bu emmile*

Verem

*Balgām ile eger tola öygen
Aña tımār eyle gül irigin*

*Vereme dönse ger olur düşvār
Öldürür ādemi bu āhir ƙār*

*İçür at yağını aña seheri
Olmaya likin yüz dirhem ƙadri*

*Yıldıra bir iki kez içürse eger
Ƙalmaya ol 'ilelden anda eser*

Ƙıyƙ-ı nefes

*Ādemde ola ger ƙıyƙ-ı nefes
Virüp almağa ƙādir olur bu nefes*

*Niçeler bu rencile virürler cān
Çok yazdılar bu derd için dermān*

*Velī itdügümüz bizim her dem
Hātırında tut imdi anı direm*

*Evvelā anı ƙıl müshil ile ishāl
Şoñra it bu devā ile hoş hāl*

*Ƙırƙ gün ekl ide bu ma 'cünü
Hükemā düşde görmedi buni*

[81a]

*Şıfatı şan 'ati budur anuñ
Rāst eyleye her işde evzānuñ*

*Yüz dirhem al üzerlik tohumun
Ferfiyon iki dirhem eyle hemin*

*Daḥi eḫyūn hem 'āḫır-ı ḫarḫā
Her birinden beşer dirhem cānā*

*'Aseli ücyüz it budur evzān
Her yiyimi bir dirhem her ān*

*Yaticak vaktin çigneyüp yuda
Ḥal idüp hemīn balḡamı bu da*

*Küt küt öksürse bir ādem
Eli aḡzına girse bir dem*

*Üc yimede keser muḫarribdür
Ḳatımızda iken muḫarribdür*

*Berşe kim mübtelā olsa bir cān
Kesmeye dileye devā vü dermān*

*Buni eḫyūn berşe ide bedel
Kesile ḫudretile bi-ḫaḫḫ-ı ezel*

*Buni ilhāmla idüp īcād
Tecrübe ḫılmışam eyā şeh-zād*

*Bedeliye bunıñ gibi olmaz
Nā-ehlden ḫaḫfı gerek bu rāz*

[81b]

*Bir ḫişi otu itse isti 'māl
Süst-endāma ola ḫoş ḫāl*

*Ḳomaz ādemde zerre deñlü (...)
Beñze ḫumret virür gönle feraḫ*

Şikāk

*Elde ayaḫda ger şikāk olsa
Nıyyetüñ andan el-firāk olsa*

*Bu ḫabuñ yüzünü it isti 'māl
Tā hemīşe günüñ ola ḫoş ḫāl*

*Balḡamī zaḫmeti ider zā `il
İmtiḫān iden olur ḫā `il*

*Vezn budur beyān idelüm aḫsen
Beş rāvend-i çīnī beş selmin*

*Zıbaḫ daḫi sekiz dirhem eyle
Günlügi bist ü peñç ola böyle*

*Marażı hem daḫi 'aḫr-ı ḫarḫā
Ola yigirmişer dirhem cānā*

*Yüz dirhem raḫḫ gendüm al
Āb-ı līmūnla yoḡur derḫāl*

*İri noḫūd ḫadar idüp ḫabları
Gice üç gündüz üç hemān bunları*

*Ḥātūna yetmiş vara seksān
Ḳurtıla tiz zamāna bu `illetden*

[82a]

*Ekşiler yemeyüp iden perḫiz
Görmeye bu elemleri hergiz*

Firengi

*Ger freng zaḫmeti olsa düşvār
Böyle `ilāc itdi aña her bār*

*'Avn-i ḫaḫḫile kimse ḫiç maḫrūm
Ḳalmadı ger 'Arab u 'Acem ger Rūm*

*Yimesün ekşi vü bārid raḫb
Beş güne dek vir beşer ḫab*

*Ba `de şerbetile ḫıl ishāl
Cümle aḫlāḫı red ide fi `l-ḫāl*

*Yine on gün yiyesün üçer ḫabı
Girü tekrār iče o şerbeti*

*Şoñra her gice ikişer dāne
Yiye tā irişince dermāne*

*Yüzi bir ādeme ḫifāyet ider
O maraždan buni selāmet ider*

*Evvelâ miqdârı bu habuñ fülful
Tâzeler âdemî teni ter-i gül*

*Hükemâ kavlidür bu evzânî
Koma elden ki yok buña sâni*

*On iki dirhem eyle zîbaķı sen
İki dirhem aña daķı selmin*

[82b]

*Eyle otuz raķıķ gendümi var
Âb-ı lîmûnile yoğur tekrâr*

*Selmin birle zîbaķı öldür
Ba'de taķmîr şoñra ħablar olur*

*Şol fireng yili birle şızıları
Giderür izn-i ħaķķile bunları*

*Olsa mecrûĥ teni ħamu ser-â-pâ
Kurtula 'avn-i ħaķķile cânâ*

*Aęza urmaz elem çekmez
Bu 'ilâcı kimle itse gam çekmez*

*Şol mizâcı za'if olan âdem
Görse ħabuñ 'alâmetin ol dem*

*Bir dişinüñ dibi şişerse eger
İki üç gün yimeye ide ħazer*

*Girü başlaya heb yiye ħabı
Sebeb ol sen şiřâ vire rabbi*

*Yağdan tütsiden bu ħab yegdür
Böyle tertîb ile heb yegdür*

*Bu tertîb ile yiye biñ ħab
Şihĥatine tenk sebebdür heb*

*Żarar itmez kavî ider cismi
Ĥabb-ı zîbaķdur bunuñ ismi*

Tütsi-i firengi

[83a]

*Şimdi bir tütsi beyân idelüm
Ĥükemâ sırrıdır 'ayân idelüm*

*Evvelâ beş dirhem zincifre
Üc bölüp üç gün tütsi vire*

*Her birinde teneyüp dökeler der
Şakınup şovuğa toķunmayalar*

*Bu firengi zaĥmetin zâ'il ider
El-ĥâşıl ĥoşca âsân revâ der*

*Bu 'ilâcile hem nice âdem
Elimizde şiřâ bulubdur hem*

*Bir dirhem selmin ola bile ger
Kâmil olur bil anı ey server*

*Żararı komaz bedende bu güne dek
Şıdkımız biline bunu idicek*

Şarâb-ı benefşe

*Diñle çiçeklerüñ şarâbımı daķı
Nice ihrâc olur ħamusu aĥî*

*Bu numûne yeter şan'atda
Ĥükemâ yazdı bâb-ı ĥikmetde*

*Şol benefşe şarâbına dirler
Anı rence şişâ diyü bilirlir*

*Gögse vü egne virür kuvvet
Bu gerek kavuęa daķı vüs'at*

[83b]

*Başında olan elemlere nâfi'
Şafravî her ĥarârete dâfi'*

*Yumşadur taḫ'ıñ mülâyim ider
Sancuyı giderür mi'de-i ter*

*Şan 'ati budur benefşe al
Bir vukiyyeye dört vukiyye şu şal*

*Āteş-i nermile bunu kaynat
Şuya çıka benefşeden haşlet*

*Ağara tā benefşe rengi gide
Şapın giderip de andan ide*

*Süzüp al şuyuna vukiyye şeker
Tarh idüp kaynadup revāk ideler*

*Ne kadar isteseñ kaşığile al
İçecek deñlü şu kıoya fi 'l-hāl*

*İçeler ac kıarna ola devā
Sebebi budur anı viren Ĥudā*

*Her çiçegüñ şarābı böyle olur
Hem etibbā hemişe böyle kıılır*

Şarāb-ı Hindibā

*Ĥübdur hindibā şarābı daħi
Menfa 'atlü olur lu 'ābı daħi*

*Kırılı olsa şu seb ola yumşak
Toğrayup şal kıazana eyle ufak*

[84a]

*Şu ile kıaynayaña dek tā kıuvvet
Şuya çıka kıamu ne var haşlet*

*İki vukiyye şuya bir vukiyye şeker
Bal revākī gibi kıvām vireler*

*Şabāħ şabāħ otuz dirhem ala
Bir o deñlü şu aña şala*

*Mübtelā-yı bevāşıra içürüñ
Perhiz ile bu vartadan geçürüñ*

Dehen Firengi

*Eger isterlerse yağlanmağı
Aña sen hāzır eyle işbu yağı*

*Buña meflüc yağı dir ĥükemā
Bu mücerrebdür ol derde devā*

*Nice yıllar büzülse el ü ayak
Aña bu yağ ile eyle sen yarağ*

*Şol firengi zahmeti kim azmış ola
Kendüden miñnetle bezmiş ola*

*Hazer itme bu yağ ile yağla
Şavuk olmaya vakt-i cuğla*

*Ayağından topuk u diz ile yan
El bilek dirsek omuz arka hemān*

*Hem mefāşılları taldur yağa
Üc gün üç dün yata buyur yağa*

[84b]

*Yağı üç gün günde ikişer kez sür
Yatup derlet anı böyle buyur*

*Şavuk şudan şavuk gıdālardan
Şaklasun kendini hevālardan*

*Budur ol vehmin kim beyān itdim
Cümle eczāsın 'ayān itdim*

*Hāzır ol şöñra yañılmayasın
Bilmez imiş diyü añlamayasın*

*Maştakī günlük ile zencifre
Zeyt ü gül şuyı dehen durur kıara*

*Heb onar dirhem eyle bunları sen
Zibağ on beş bir dirhem selmin*

*Şarı kıçi yağıñ seksen ide
Cümlesin dök ki melhem ola gide*

Şoñra altı bölük idüp başla
Lāzım olursa yağ bunı işle

Nice kez bunı imtiḥān itdim
Hiç ḥaḫāsın görmedim gitdim

Tecrübедür delīl-i şıdk u şafā
Var 'amel eyle şübhe itme şehā

Diger dehen firengi

Şol gedā kim fakīr ola miskīn
Ol marāzdan müdām ola gamgīn

[85a]
Zībaḫ ü zeytūn bal mūmı yedişer
Bir dirhem selmin olursa yeter

Cümle bir yağ olur murādum için
Ol firengi derdine sürüñ em için

Hulḫūm mine'l-firengi

Tütsiden yağdan şişerse dişi
Aña çāre budur it anı ey kişi

Şābla tuz birer ceviz miqdār
Bunları saḫḫ eyle mişl-i ḡubār

Sirke koy bir piyāle deñlü aña
Mażmaza garğara iderse aña

Günde üç ü dört kere bunı eyle
Yāresi şişi ḫalmaya şöyle

Ākile

Ākile zaḫmeti olursa düşvār
Aña tiz āb sür gide ey yār

Ger bulunmaz ise o dem tiz āb
Şarı zernīḫi ek bu şāfī cevāb

Bahaḫ u Baraş

Aḫ bahaḫ yā baraş ola tende
Balğamuñ bu fesādıdur anda

Evvelā şerbetile eyle 'ilāc
Şoñra hem bu tılā'ı it bir ḫaç

Şīterec toḫumu turp kara boya
Kendürüs ve ḫardalı havāna ḫoya

[85b]
Hem ḡubār ile berāber ola
Gide bu zaḫmeti tırı ola

Şerbet-i turb da mülāzım ola
Ḥāzır it istediḡiñde lāzım ola

Yimeye balğamī ḡidālardan
Şoñra unutmaya du 'ālardan

Bahaḫ-ı esved

Deri yüzünde erkilüp sevdā
Gödeden ger bahaḫ siyāḫ ola tā

Aña maḫbūḫ eştimun virgil
Bunıñ ile içini nice def'a sürgil

Şoñra ol yazdıḡın ḫalā'ı ki ide
Ḫalmaya ol bahaḫ tende gide

Cereb

Şol uyuz kim aña cereb dirler
Şulı olsun gerek ḫoñaḫlı eger

Bu mücerreb devā'ı eyle aña
Tā ölünce du 'ālar ide saña

Acı yaḡı kükürti ellişer it
Bir avuc ḫoz içini saḫḫ-ı ter it

Cümlesin tavada ḫaynadasın
Rengi taḡyir olunca tā idesin

Sür 'alīlūñ iki bileklerine
Ḥuşşateyne vü yuḫḫa yerlerine

[86a]

*Daḥi sür yine var ise yāresine
Koya iki elin budı arasına*

*Tura üç gün degirmeye şu
Cerebi silüp ele kıomaya bu*

‘**Araḳ**

*Daḥi bir kimse derlese her dem
Bedeni süst ola özi pür-ḡam*

*Mażı gül yağı birle işfidāc
Cem ‘ idüp sür tene ki ola ‘ilāc*

‘İhrācü’l-‘araḳ mine’l-beden
*Derlemeyüp buñalsa bir ādem
Cündī desteri getir ol dem*

*Hurd idüp anı zeytle kaynat
Sür tene ki def‘ ola ‘illet*

*Derleye kırtıla bu zahmetden
Derde dermān iriše hazretten*

*Pes burun kıanına budur dermān
Eyitdügimdür niçe niçe ey cān*

*Hıç hilāf eylemez mücerrebdür
‘Amelümdür igen muḳarrebdür*

*Evvelā şerbetile it ishāl
‘Aḳabince bunu idiñ fi’l-hāl*

*Ya ‘nī sümükli böcegi alğil
Niçesin bir çanaḳ şuya şalğil*

[86b]

*Çalkayup ol şuyı şeker birle
Tatlu eyleyüp içür seher birle*

Ra‘şe

*Ra‘şe kim ditreye kıamu endām
Lerzededen incine şabāḥ aḳşām*

*Evvelā al şıḡır yoḡurdundan
Beze dök süzile daḥi andan*

*Zifti taş ile un gibi it
Kına ile bu zifti mevzūn it*

*Evvelā elde olsa bu ra‘şe
Yaḳı eyle kim omuza iriše*

*Her ne ‘uzvunda var ise eyle
Kıpla yaḳı idüp anı böyle*

İstisḳā’-i baṭn

*İşit imdi nedür bu istisḳā
Laḥmī zıḳḳī vü taḑldur cānā*

*Baṭnı olursa içür aña mıḡlāb
Ba‘de şerbetin ide işrāb*

*Gāhī mıḡlābile gāhī şerbet
Kalmaya anda tā ki ‘illet*

İstisḳā-i zıḳḳī

*Zıḳḳī didükleri etile deri
İki arada bir şudur şarı*

*Kaşık üstünde rahne kıl aña
Kamış lüle kıl eylegil oña*

[87a]

*Çeşme gibi aḳa ol şarı şu
Şıḡayasın kıalmaya hıç bu*

*Şoñ ḡidāsın kebāb kıl yā (...)
Tatlu şerbet içür şudan hazer it*

Talāḳ

*Eger talāḳ ādeme vire zahmet
Südde gibi olup zeyde miḡnet*

*Gül yağı birle oḡ anı miḡkem
Yumuşayınca tamām bunu it hem*

Şoñra şerbetle eyle ishāl
İzn-i haqla ola hoş hāl

Ma'cûn-ı misk

Misk bir denk silence vü sünbül
Sâdenc ü hindî çenñiyân hem ol

İkişer dirhem ile cümlesini
Saḥḥ eyle it ğubâr şakla anı

Kereviz tohumu muştakî kimnon
Zağferân kıl üç dirhem hemçünün

Mürrü mekkî karanfil ü 'udu
Buçuğar dirhem it bu mevcûdi

Üc bu deñlü buña 'asel eyle
Hem kıvâmını bî-bedel eyle

Câlinûs hekim ü eflâtûn
Bunu maḥbûl gördi ehl-i fûnûn

[87b]

Buña kırk hâşşa beyân itmiş
Her biri tecrübe kılup gitmiş

Yürek oynamasın bil ağrıların
Hem mecrâ-yı dem yıl ağrıların

Meni'i arturur 'urûka [i]rür
Kuvveti mi 'deye yürege irür

Süddei hal ider tamarlarda
Hüb u maḥbûldür her yerlerde

Gayrı hâşşiyetin bilür ehli
Ne bilür ol kim var basîṭ cehli

İhrāk-ı Nâr

Od yanuğuna bir mücerreb var
Lâzım olduĝda buni it her bâr

Şol böğürtlen ki tut mişâlinde
Yaprağın yak kül it o hâlde

Şoñra saḥḥ-i belîğ idüp anı
Yâreye ek bitiricidür şânı

Temregü

Temregü itse bir yerinde zuhûr
Zamkı sirke ile ısladup aña sür

Hem söğüt yaprağı gülünü daḥi
Sirke ile sür aña ey aḥî

İkisi daḥi çok görülmüşdür
Bunlarıñ daḥi ğavrına irilmişdür

[88a]

Sigil

Bedeninde eger çıkar ise sigil
Anı gidermege gerekse delîl

Tavşanıñ bîñsin aña bağla
Tura üç gün gider sigil şağla

Daḥi incir-i puḥte arpa unı
Giderür üstüne urursa bunı

Bir daḥi yüregüñ kulağın al
Sigile degirüp fi'l-hâl

Anı dîvâra şok di bunı yüri
Bu nice qorur ise sen öyle qurı

Qulunc

Saña âsân diyem qulunca 'ilâc
Müstemi 'ol velî gönül gözün ac

Çekice tiryāk al berâber bal
Ceviz miğdâri eyle isti 'mâl

Cânib-i haqdan ire ger şıḥhat
İki üç güne qalmaz ol 'illet

Mesâne

*Bil şāvuklığına budur dermān
Eski zeyti fitīl kıl ey cān*

*Ya 'nī kāğıdı bük fitīl eyle
Büyük itme anı kaḫāl eyle*

*Bevliñ ardınca şok birini aḫī
Çıkar eḫşān idüp birini daḫi*

[88b]

*Ḫāliş olunca eyle bu kāfi
Saña tā kim vire şifā şāfi*

Selisü'l-bevl

*Şa 'b zahmet dūrür selāsil-i bevl
Ṭamla ṭamla iner bu aşl bevl*

*Yiye birinci gün ma 'cūni
Kāmil eyle bu vezn ile bunı*

*Şāh peluṭ u ṭopalak kendir
Ustuḫudus u mürr berāberdür*

*Sahḫ ola bu kadar şeker birle
Günde üç dirhem in alup da yiye*

*Dileseñ bal ile idüp ma 'cūn
Kurtulunca göre 'ādet ide her gün*

Döşege işese

*Döşege işese bir oḫlān
Keşnec ü gendene dögele hemān*

*Şarı sāde yaḫa katup üçer dirhem
Yatıcak vaḫt yiye ol ādem*

Mesāneden kan gelse

*Kan gelürse sidiük yolundan ger
Ḫavucuñ toḫumunu dögeler*

*Yiye bir nice gün birer mişḫāl
Emr-i ḫaḫla ola ḫoş ḫāl*

Ḫabs-i bevl

*Ḫabs bol olsa nāḫehān ādem
Serçe boḫın ezüp içir ol dem*

[89a]

*Buña şahin boḫı daḫi eyüdür
Ezüp içür şifā hem in demidür*

*Şaḫşāḫan beyni bu bir miḫdār
Ḫankısı bulna rivāyet ider*

Mesānede ṭaş olsa

*Ṭaş olursa mesānede cānā
Bu yeter itme aña gayrı devā*

*'Araḫ süsen defne yemiş fülful
Kerefs kākenc birer cüz kıl*

*Hem kebüter nicāsetinden al
Üc eczā ceh kıl muşaffā bal*

*İki mişḫāl yiye benī ādem
Ġayrıya ḫāline göre vire hem*

*Eridüp ṭaşı kıvām idüp gidere
Bir devā ile ol murāda ire*

'Usru'l-bevl

*'Usr ile bevl gelse bir kişinin
Lezzetin bulmaya bir işiniñ*

*Türbidi süd ile pişirüp yiye hem
Ac ḫarnına gidince elem*

Ḫabsü'l-ḫayz

*Ḫayzı bağlana 'avretüñ cānā
Getürürse bu şāfi iş aña*

*Evvelā cāveşir mürr-i (...)
Ḫaḫariyun ola berāber saḫḫ*

[89b]

Bunları öd ile yoğur şâfi
Hurma çekirdegince kıl şâfi

Getüre birin ol zamânında
Göre ton hâlin hem ol günde

Virme hâmile olana zinhâr
Düşürür oğlânın ger öle zinhâr

İfrât-ı Dem

Hâtunuñ dâ'imâ aka kanı
Kuruturum dirsên şehâ anı

Kerefs ma'denus birer tutam al
Çölmege şu koyuben üstüne şal

Kaynad anı tamâm muharrâ kıl
Suyın süzüp alup muşaffâ kıl

Bir gice koy ayaza ağzını hem
Örtürüp bürüncükle bir bucuğ ço hem

Ilıcak ide üç gün içe tâ
Kurtıla bu elemden ide du'â

Zür

Nâgehân ola göbek burusu
Şavuk emrâzınuñ budur birisi

Kiremidi alup ocağa şala
Çıkara kıbkızılca kızmış ola

Aña sirke saçup buğına tura
Hiç bunuñ gibi yok buruya zûra

[90a]

Mühilil

Çıksa ta'un kişiden yâ hıy[â]rak
Ferfiyon yağıyla it yumuşak

Ya'nî merhem gibi ço üstüne yağ
Tağıla yavaşla ola şağ

Evvelinde kan alur aña
Ağ nefî içür bulursañ aña

Netice-i kelâm

Bahr-i hikmetde olmuşum gâvvas
Nege cem'eyledimse gevher-i hâş

Bunda yazdım bu deñlü derde devâ
Derde dermân viren gerçe Hudâ

Kamu ilhâmla yazılmışdur
Dürr-i hikmet'aceb düzilmiştir

Böyle cem'-i mücerrebât olmaz
Böyle 'ilmi her kişi bilmez

Kim ki ezberlese ola hâzık
Kâzib olmaya her sözi şâdıq

El-bâbü's-sâlis

Bâb-ı şâlişde diñle birkac söz
Şol gereklülerin beyân idevüz

Her 'alile gerek olursa 'ilâc
Kütüb-i gayriye olmaya muhtâc

Sözümü gerçe ihtişâr itdüm
Bunu dört kapulu şişâr itdüm

[90b]

Böyle muhkem binâ olmadı hîc
Böyle rengin edâ görölmedi hîc

Bunu itdüm hazîne-i hikmet
Ne hazîne içi tolu ni'met

Bu şişâra giren irür gence
Yiye ni'metlerini tıyunca

Diñle imdi nedür aşl-ı makşû[d]
İrgüre tâ tamâmına ma'bûd

Şarāb-ı Enār

Ĥükemā gör seniñ için cānā
Hāzır itmiş nice şarāb u ġidā

Rūhları şāz ola etibbānıñ
Ķaydını gördiler ehibbānıñ

Cümleden birisi şarāb-ı enār
Menfa'atlüdüür hezār hezār

Yürece vü ma'ideye virür kuvvet
Başda ağrıdan kıomaz 'illet

Ne ki şafrādan ola derd ü elem
Def' ider cümlesin ey şāh-ı kerem

Ķuşmuġı men' ider gönli feraĥ
Ķalbüñ içinde kıomaya teraĥ

İştihā kerem olur ġidāsından
Beñze ĥumret virür şafāsından

[91a]

Māye-ĥoş şol enār dānesin al
Şuyunu şıkup al çekirdegi şal

Bir vakiye şuya bucuĥ vakiye şeker
Āteş-i nermiyle kıvām vireler

Şol revāķ bala döne şakla hemin
Vaķt-i hācetde yiye gözle demin

Her yemişüñ şarābi böyle çıkar
Ķaġlet itme didüm saña yürü var

Her nebātuñ köki çöpi ey yār
Böyle olur şan'ati her bār

Düñn-i topalaķ

Yaġ çıkarmāķ dilersenñ ey kāmil
Anladuġumca ideyim el-hāşıl

Tobalaķ fes[le]ġün daĥi fülful
Her nebāt ĥubüb nergis ġül

Lāzım olduķda biri bunlardan
İki zeyt yaġı bir bunı it sen

Şişeye kıoy ġüneşe kııl berdār
Ķura kırķ ġün ġüneşde āĥir-i kār

İssılı yaġlar şavuk marazlar için
Şavuka ıssıdan olanlar için

Düñn-i Mivehā

Dilersenñ yemişleriñ daĥi
Yaġı nice çıkar bil ey aĥı

[91b]

Ķurb yaġı bu cümleden birisi
Rendeden çek ki kıalmaya irisi

Yumuşacıķ tuz şacıp muĥriķ kıo
Ķurbdan ayrıla hem çıkar şu

Ol şudan iki cüz alup cānā
Zeyt yaġını bir cüz' eyle aña

Āteş-i nermiyle anı kıaynat
Şu ġide yaġa çıkı kıuvvet

Ķulaķ ağrısına devādur bu
Bil đarblarına şifādur bu

Cümle yaġlar şınā'atin cānā
Saña keşfyledüm bi-ĥaķķ-ı Ĥudā

Ola bir ġün baña du'ā idersin
Her kıaçan ĥasteye devā idesin

Ĥelvā-yı ĥükemā

Ĥükemā yazdılar nice ĥelvā
Her birisi nefā'is ü ra'nā

Cümleden birisi budur anuñ
Şihhat-i cism ü rāhātı cānuñ

Süst-i endāmlığı ider zā'il
Zekeri kā'im eyler el-hāşıl

Qıvveti arturur menî ziyād
Hazz-ı nefis isterseñ uşda murād

[92a]

Aķ şoğanuñ şuyı bir vaķıye şehā
Bir o deñlü 'asel qarışdur aña

Āteş-i nermle revāk eyle
İndir āteşden qovani böyle

Şoñra al 'ūd-ı hindī vü sünbül
Her birinden birer dirhem kılğıl

Dār-ı çin ile za'ferāndan
Dār-ı fülful ü kākulle andan

Cevz-i bevva kamu üçer dirhem
Miski bir denk eyle hem

Sahķ idüp ol revāka şarf eyle
Bir çinī hoķķa aña şarf eyle

Ṭura bir hafta şoñra her günde
Otuz dirhemin yiyesin sen de

Şevkile işüñe şürü' idesin
Zevkden bilmeyen kişi nidesin

Cümle helvālara bu otlardan
Vezniye koyasin ola hasen

Ma'cün-ı mefrüc

Hükemā yazdı bir ma'cün
Yiyeler şāz ola bu dil-i maħzün

Cümle ['a]vratlara devādur bu
Her marīze şehā şifādur bu

[92b]

Bunu ben halka çok zamān virdüm
Bunda çok dürlü menfa'at gördüm

Şol şavukdan olan elemleri heb
Gideren haķdur bu sebeb

Göze inen şuyı çeker başa
Südde olur ṭurmayup aķan yaşa

Çeküp alur göz nicārından
Giderür şa'fai daħi yüzden

Başa çıķmaz olur nicār-ı gidā
Sancuya olmaya bu resme devā

Hal idüp balğamı ma'idei pāk
Daħi ishāli bu ider imsak

İştihā germ olur ve hażm-ı ṭa'ām
Beñze humret virür muķavvī tamām

Ṭonuķ olan göze virür nürü
Giderür zulmetin ide ṭurı

Anuñ eczāların beyān idelüm
Kalmasun gizli bu 'ayān idelüm

Rāziyāne vü zencebīl ü egir
Heb berāber döküp un ile ḥamīr

Üc bünük aıǵrı 'asel eyle
Hem kıvāmını bī-bedel eyle

[93a]

Cevz-i bevva[ā] kadar it isti'māl
Hoş mücerredür eyleme ihmāl

Nāgehān bir kişi ola ishāl
Dilese ki sākin idesin fi'l-ḥāl

Naşş-ı kātı'dur bu seyf-i 'Ali
Diye kudretin görübde belī

*Ka'be yolunda bu fakîr ü gedâ
Bir yıl itdim bunu ol derde devâ*

*Bedeniñ kuvveti müfferih-i zât
'Akla cevlân virür kalbe hayât*

Ķabîz

*Dili cārî kıılır şafâsından
Cânlar haz ider gîdâsından*

*Yiye bir dâne âdem eger
Ol gün anı cihâna hâkim ider*

*Habb-ı Ķabîz didük bunuñ nâmın
Her kim ekl eyleye göre kâmin*

*Altı şey'dür biri zağferândur
Biri efyün ki 'âriyeti cândur*

*Mürr-i şâfi egir ü dıyk-ı lañif
Gönlüñi bunlara eyle hem harîf*

*Sahqdan şöñra kıl cümlesin tahmîr
Şey'-i vâhid ola bu cümlesi bir*

[93b]

*Ķamusı berâber eyle hemân
Şu yerine kıl gülâbı efsân*

*Hablar eyle nohûd kadar anı
Tab'ı Ķabîz üzere bunuñ şanı*

*Birin aħşâm birin şabâh
Dertden kırtıla bi-haĶĶ-ı şabâh*

*Yağlı vü ekşiden ide perhiz
Görmeyem dirse eger hergiz*

*Ger kifâyet iderse bir dâne
Yimeye gayrısın diyñ ol şâne*

Müşhil

*Hükemâ şerbetiñe lâzım ola
İçmege bir kişi mülâzım ola*

*Tab'ına göre vir aña şerbet
Diye üstâdiña senin rahmet*

*Şeref aldın mücerrebâtından
Tecrübe kılmışam niçe kerreyin*

*Ne ki hâşşiyeti necâhñ var
Bunda mevcüddur bilik her bâr*

*Elli yıl ol bunu 'amel kılmış
Her cihetden kemâlini bulmuş*

*Baş çigzinmesin gözyaşın
Nazladan emîn ider başın*

[94a]

*Mâl-ı hulÿâyî def' ider anı
Her elemden emîn ider cânı*

*Def' ider balgamı şafrâyı
Dem-i fâsidleri vü sevdâyı*

*Her maraz ki bunlardan itse zühür
Em-i haĶĶile tenden ide dür*

*Hîc bunuñ gibi olmaya şerbet
Ķomaz âdemde zerrece 'illet*

*Her mizâca yarar bu kâmindür
Cümle hükemâ buña kâ'ildür*

*Kâbilî vü şarı halîle daħı
Ķara halîleden mükerrer aħî*

*Gül-i sürhûle kıızıl behmen
Hem sürüncen beş dirhem andan*

*Ķurb altı vü zencebîl üç hem
Eyle maħmüddan yedi dirhem*

Zağferân bir ola vü habbu'n-nîl
Dört dirhem bil anı böylece kıl

Dâr-ı çîni vü sünbüli ikişer it
Artuğ eksik eyleme hâzer it

Muştakî vü enisun eftimün
Ġariķun ikişer buçuķ olsun

[94b]

Ayrı ayrı bunları döküp revân
Dühn-i bâdemle cerb eyle hemân

Yata yağla bir gece bir gün
Heb yübüset gidüp ter olsun

Üc bünük ağırı revāk balı
Bula âteşde kıvâm ola hâli

İndir âteşden dir dimez
Cümle eczâmı ko karışdur ez

Şerbeti beş veyâ yedi dirhem
Her kişiniñ mizâcına göre hem

Ger işlâh-i ma'ide ola murâd
Nice olmak gerek eyâ şehzâd

Lînet için dilerse her gün hem
Pes kifâyet ider bir dirhem

Mişli yokdur ekâbir için
Aķca sîme kısa virün aşâgır için

Huķne-i mücerreb

Huķne isterlerse eyle buni
Hıl-ı hâmisden arıda teni

Kabz telyîn ider mizâcı laṭif
Böyle olmaz daḫi 'ilâc-ı laṭif

Bilde vü yanda ola ger ağırı
İki kat olsa ide ṭoğrı

[95a]

Yılda bir iki kez iderse eger
Âdemi şağ u tendürüst eyler

Şan 'atini beyân idelüm
Nice olur anı 'ayân idelüm

Pazuyı dög şıķup anuñ şuyın al
Ġaynadup küfünü gider derhâl

Yüz yigirmi dirhem bu şudan al
Ġıyârşenbe için yegirmi kıl

Bu ici ol şu ile hâl idesin
Ġılṭını giderüp nidesin

Dühn-i bâdemden altı dirhem kıl
Hem yigirmişer gerekdür bil

İhtikâmıñ bulursañ eylemesin
Isıcakla hemân dem eglemesin

Şol mizâcı kavî olana şehâ
Ġata denk deñlü saķmunya

İçin âdemiñ bu eyler pâķ
Yılda bir ide şâhibü'l-idrâķ

El-bâbü'r-râbi' fî ma'rifeti't-tiryâķ

Yazalım hem teberrüken tiryâķ
Menfa 'atlü gerek olan tiryâķ

Evde ḫomaķ daḫi getürmesi sünnet
Bunuñla gider cümle 'illet

[95b]

Cümle derde devâdur bu hem
Her marîze şifâdur bu hem

Ġanķı 'uzva maraz duḫül ider
Zahmeti âdemi melül ider

*Aña tedbîr eyle devâ eyleñ
Aña tiryâkı reh-nümâ eylen*

*Şol perîşânlığı ider zâ'il
Guşşa vü elemlere olur hâ'il*

*Mâl-i hulyâ unutmâğı erden
Giderür hem elemleri serden*

*Yürece dâ'im virür kuvvet
Câna râhat gelür hem tene şihhat*

*Hafakân zahmetin zâ'il ider
Yüregün illeti bunuñla gider*

*Yürece itmelü olursa devâ
Bâd-renc buya şuyile vir aña*

*Uyhıusuzlığa dañi bed hūya
Zihn yavuzluğın hem yuya*

*Şabrı olmayana hem taħammül için
Yense hüsn-i imân-ı yıl için*

*Hem tamâm dimâğa vire kuvvet
Giderür hem ma'ideden illet*

[96a]

*Şişini vü yilini ider teskîñ
İştihâ kerem ider ta'ama hemîn*

*Ger ma'ide şalâhı olsa ğaraz
Gerek eyü işrâbı gide maraz*

*Ya'nî tiryâkile ezüp içüre
Tiz zamânda o varıtan geçüre*

*Hem bağırsak kulunc derdine em
Kerefs şuyı ile virile hem*

*Bir dem içre sağlamak ise ğaraz
Bunı eyle devâ gide maraz*

*Ķabzı ishâl iderim dirseñ eger
Şol erik şuyıyla ezüp içüreler*

*Ķabz itmek dilerseñ ishâli
Gömeysin şumak şuyın hâli*

*Bir kaşık şuya bir dirhem tiryâk
Ezüp içirse ola em-i tiryâk*

*Ķarnuñ ağrısını vü sancuları
Ķarna mahşüş ne var bunları*

*Hem bağırda olan yıl ü sancu
Şişi vü yaşı kamu renci*

*Hıl- hāmisei kılur taħlîl
Bağır hâliş ider bi-ħaĵk-ı celil*

[96b]

*Bağır emrâzına vürürsen eger
Şol peryâvşâñn şuyın bile vir*

*Ṭalağın şişlerin hemîn dağıtur
Süddesin açar kemın tağıdur*

*Hılıların pişirir ü pişmişini
Red ider bitürür kamu işini*

*Ṭalağın rencine virem dirseñ
İlletin ğitdüğün görem dirseñ*

*Kerefs tohumı vü na'ne hem
Şu ile kaynaya işit ne direm*

*Bir kaşık bu şudan biraz tiryâk
Günde vir talağı eyleye pāk*

*Yüregi yumuşadur hem dañi yilesin
Giderür süddesin hem açar şişesin*

*Bu gerek için ilâc iderseñ eger
Râziyâne şuyı ile vireler*

*Giderür şol meşâne zahmetini
İzn-i haqla cümle 'illetini*

*Taş olursa kavuğda arıdur
Yillerin tağıdur yolın arıdur*

*Habs-i bevl olsa gerçe fi'l-hâl
Def' ider sancusın hemîn derhâl*

[97a]

*Ger selâsil bol olursa âdem
Sâkin eyler ol 'illetin ol dem*

*Ger meşâne için virürseñ eger
Tabh-ı helyunla gerek vireler*

*Gerekse harâretten gerekse bürüdetden
Kavuşu arıdur bu 'illetden*

*Naķrîş ü mefâşıl ağırların
Sâkin ider şişin hem bil ağırların*

*Bu elemeler gide dirseñ eger
Buña tedbîri böylece ideler*

*Nohûd incîr ile alup kimyûn
Şuyı ile kaynad anı dün ü gün*

*Bir şu ile ezüp dirhem tiryâk
Giderür 'illetin o dem ide pâk*

*Şol marazlar ki tiz irür cisme
Hafaķân gibi yâhûd bu resme*

*Ter hastaları vü hummâlar
Fevrî irişe her ne var dâ'lar*

*Semleriñ cümlesine dâfi'dür
Kamu her 'illete bu nâfi'dür*

*Ağu içenlere virüñ anı
Elemden kırtara Hudâ anı*

[97b]

*Yazda kışda yigide vü kocaya vir
Şâh dervîş kul u hocaya vir*

*Şerbeti idiñ buçuğ dirhem
Ehine göre vir buçuğ dirhem*

*'İlletine göre idüp tedbîr
Vir şifâ bula eyleme takşîr*

*'Amel-i fârûka bedeldür bu
Belki andan bî-bedeldür bu*

*Heb anıñ itdüğün bu ider
Cümle 'illet ahî bunuñla gider*

*'Ameli gâyetile âsândur
Cümle derde bu dermândur*

*Hem havâşla mu'teberdür bu
Diñle eczâsını nelerdür bu*

*Mî'a-i sâ'ile vü habbü'l-gâr
Mî'a-i yâbis ola hem ey yâr*

*Mürr ü kış u sezâb u hem sünbül
Mürr-i şâfi karanfil ü fülful*

*Hem zerâvend-i cünd-i bîdester.
Cinçiyana silince(?) ey server*

*Zağferân ola hem 'aķr-ı karhâ
Dâr-ı çinî ile eyü hınâ*

[98a]

*Keber e köki hem efyun
Kerefs tohumu ile ferfiyon*

*Belesen habı dâr-ı fülful bil
Hem bezrenc kamu berâber kıl*

*Daħi bir loķma ķurş-ı ef'î ol
Ger bulunmazsa bu kâmil*

*Bunları saħk idüp üc ağırı bal
Eyle ma 'cün cümlesin derħâl*

*Altı ay şakla tã ola kãmil
Cümle derde devãdur el-hãşıl*

*Şoñra yazdum anuñcün tiryãki
Her marîze devã ola tã ki*

*Hic devãdan bulunmaz ise dermãn
İde tiryãk ile devã'ı hemãn*

*Çünki derd ħazret-i Ĥudãdandur
Bu sebebdür devã hem andandur*

*Bunca 'illet içün devã yazdum
Her birin cism-fezã yazdum*

*Baħr-i ħikmetden almışam kaçre
Şemsden nitekim bu bir zerre*

*Muħtaşardur gerçi hey'etile
Tobtoludur 'ulüm-ı ħikmetile*

[98b]
*Bunuñla 'amel iderse bir kişi
Begenilmiş ola anıñ işi*

*Degülüm gerçe bu söze lãyık
Vãridãt-ı Ĥudãdur ey 'ãşık*

*Bãñınmda virildi baña bular
Bunu ilhãm ile didüm ne ki var*

*Sebeb oldu muħabbet-i ħãkãn
Ya 'nĩ sulțãn Selim ħãn-ı remãn*

*Devleti riř'ati ziyãde olsun
İki 'ãlemde ber-murãd olsun*

*Bu kitãbdan olursa derde devã
İdeler ħazret-i pãdişãha du 'ã*

Kaynakça

- Ay, Ü. (2000). *Nidâi Dürr-i Manzûm (İnceleme-karşılaştırmalı metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayat, A. H. (1999). *Osmanlı devletinde hekimbaşılık kurumu ve hekimbaşılar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Büyükkarcı Yılmaz, F. (2013). Nidayî El-Ankaravî'nin bilinmeyen bir eseri Mübâhasât-ı Mükeyyifât ve aynı konudaki diğer eserler. *Turkish Studies*, 8/3 Kış, 681-704.
- Canpolat, M. (1973). XIV. yüzyılda yazılmış değerli bir tıp eseri Edviye-i Müfrefde. *Türkoloji Dergisi*, 1(5), 21-47.
- Diriöz, M. (1990). Şaban Nidâi. *Hekimbaşı Kaysûnizâde Mehmet efendi - şair hekim Nidâi - Türk hat sanatı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü. s. 41-64.
- Doğan, Ş. (2010). XVI. ve XVII. yüzyıl başlıca Türkçe tıp yazmaları ve buldukları kütüphaneler. *Journal of Medical Ethics, Law and History*, 162-177.
- Donuk, S. (2015). *Nev'î-zâde Atâyî-Hadâ'ıku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti'ş-şakâ'ik (inceleme-metin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Erdağı, B. (2001). Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitabı. *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 46-54.
- Kahraman, S. A. (1996). *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmanî*. C 3. N. Akbayar (haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Kaya, E. (2008). *Muhyiddin Mehî'nin Müfîd (Nazmü't-Teshîl) adlı eseri (inceleme-metin dizin) ve bu eserin XV. yüzyıl Türk tıp dilinin oluşmasındaki yeri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurdoğlu, V. B. (1967). *Şair tabipler*. İstanbul: Baha.
- Levend, A. S. (1984). *Divan edebiyatı*. İstanbul: Enderun.
- Manzûme fî ilmi't-tıbb*, 06 Mil Yz A 787/3. Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu.
- Murad, S., Ateş, B. (2018). Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî'nin Cevher-nâme'si. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 97-116.
- Özen, İ. (1975). *Bursalı Mehmed Tahir Osmanlı Müellifleri*. C 3. İstanbul: Meral.
- Önler, Z. (1998). XIV-XV. yüzyıl Türkçe tıp metinlerinin dili ve sözcük varlığı. *Kebîkeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 6, 157-168.
- Öztürk, N. (2011). *Ankaralı hekim Nidâi Genc-i Esrâr-ı Ma'nî (inceleme-metin)*. Adana: Karahan.
- Şen, F. M. (2013). Nidâi ve Kırım tarihi hakkında yeni bir eseri: Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Gerây Hân, Hikâyet-i Boğdan. *Türkiyat Mecmuası*, 23/Güz, 145-169.
- Taşkesenlioğlu, L. (2016). Çetin bir iddia: 'Lokman ile Bahs'e giren şairler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (Asos Journal)*, 31, 171-179.

06 Mil Yz A 787/3'teki *Manzûme*'den Örnek Sayfalar (70b-74a)

کرم که در کتب مشهوره
 نوشته شده است
 در این کتاب
 به شرح آمده است
 که در این کتاب
 به شرح آمده است
 که در این کتاب
 به شرح آمده است

که در این کتاب
 به شرح آمده است
 که در این کتاب
 به شرح آمده است
 که در این کتاب
 به شرح آمده است
 که در این کتاب
 به شرح آمده است

خدایا بر من بود خدا را
 حق پرست و سب جنگ ایستاد
 برای خدا ملک بری داد
 برای سواد را بدو تمام
 بود یک روز غلام را بدو تمام
 اعتدالی ایستاد اولاد را تمام
 برای اسکندر اولاد را تمام
 خاتم اعتدالی اولاد را تمام
 اعتدالی بود یک روز اولاد را تمام
 صفت آدمی بود که اولاد را تمام
 بود صفتی بود که اولاد را تمام

که در این کتاب
 به شرح آمده است
 که در این کتاب
 به شرح آمده است
 که در این کتاب
 به شرح آمده است
 که در این کتاب
 به شرح آمده است
 که در این کتاب
 به شرح آمده است
 که در این کتاب
 به شرح آمده است

Extended Summary

The first examples of medical books found in Anatolia date back to the Old Anatolian Turkish Era in the 14th century. The first and the best example of these medical books is the translation of Hekim Bereket's *Tuhfe-i Mübârizî* which was originally written in Arabic. This work by Bereket paved the way for many other similar works to be produced in the field both in the same century and the following centuries. In the context of the tradition of writing medical books in Turkish, another such work is Nidâî's *Dürr-i Manzûm* which he wrote in the 16th century. Additionally, the literature review has shown that Garseddin-zâde Şemseddin Muhammed, contemporary of Nidâî and physician of Selim the 2nd, had written a medical book.

In this study, Garseddin-zâde is briefly introduced and the work titled *Manzûme*, registered as 06 Mil Yz A 787/3 and claimed to be Garseddin-zâde's work, is analysed with a view to question the work's authorial ownership. The introduction chapter of the present study provides information on medical books, discusses *Dürr-i Manzûm*'s significance among other similar works, and mentions the sources which support the claim that Garseddin-zâde is the author of *Manzûme*. In the subchapter titled "Garseddin-zâde Şemseddin Muhammed", information gathered from the sources about his life is compiled and presented. According to the sources, Şemseddin Muhammed bin Garseddin el-Halebî was the son of Şeyh Garseddin Ahmed Çelebi, who was a physician and a scholar. Şemseddin Muhammed's father was known as Şeyh Garseddin Ahmed eş-Şehîr bi-Şihâbeddin and, having completed his education in Aleppo, he continued his further studies in several locations: he studied medicine and philosophy in Damascus; mathematics, logic, literature, hermeneutics, and hadith in Cairo. As a high scholar, he arrived in İstanbul, took office as a teacher, and achieved great renown. The sources state that one of his works titled *Tezkîre* was included in *İlm-i Hisâb*, and that he had written hashiyes (annotation) for many important works. Born to a scholar father, Şemseddin Muhammed learned much from his father, attended the meetings of scholars of his time, taught in madrasas, and eventually joined the court physicians. After the passing away of Kaysûnî-zâde Bedreddin, he became the head physician to Selim the 2nd and at the same time educated the sultan's son Mehmet. He gave up teaching after the death of Shahzada Mehmet. The poet Garseddin-zâde Şemseddin Muhammed died in the year 982 according to the Islamic calendar (which would be 1575 A.D.). In addition to *Manzûme* which is claimed to be his work, the catalogues show that he wrote a prose work titled *Cevher-nâme*. A recent study has analysed his *Cevher-nâme* in terms of content and linguistic properties. In the subchapter titled "Manzûme", information on the work, which is claimed to belong to Garseddin-zâde, is given.

This work titled *Manzûme* is registered in the manuscript catalogue as Millî Kütüphane (National Library) 06 Mil Yz A 787/3. *Sihamu'r-Rabt fi'l-Muhammesi'l-Hâliyi'l-Vast* whose authorial ownership is attributed to Muhammed el-Fâsî (d.1052/1642) is registered as 787/1, whereas a work titled *Mecmû'a-i Eş'âr* whose author is unknown is registered as 787/2. Found between 70b and 98b and dealing with the subject of medicine, *Manzûme* manuscript has a size of 175x115-120x76 mm. With 11 couplets on each page, the work contains a total of 622 couplets. In

this work written using the metre “Fe’ilâtün/Mefâ’ilün/Fe’ilün”, many metrical flaws are observed. The titles of the sections and as to which ailment’s treatment the information given on each section were scripted in the form of side notes in the margins. In the opening section of the work, there is no section devoted to expressing gratitude to Allah and praising Prophet Muhammed and the then-present Sultan. The opening section consists of the title of the work and provides information as to what purpose the book was written. After this section, not discussing further the purpose of the book, the author mentions the importance of anatomy and explains the subject by referring to hadiths and evidence which emphasise the significance of health. In the analysis of studies on medical treatises, an author by the name Nidâi and Dürr-i Manzûm, which was enlisted among Turkish literary works with different names, were encountered. These sources state that the real name of Nidâi was Şaban, and that he lived during the reign of Süleyman the Magnificent and the reign of Süleyman’s son Selim II. It was found that Nidâi, who was known as Dervish Nidâi, took office as a physician during the reign of Selim the 2nd, educated Giray Han, accompanied Selim the 2nd during Selim’s shahzade period in the sanjak of Konya and came to İstanbul with Selim the 2nd following Selim’s succession to the throne. There is no certain information regarding the poet’s death. While these works, many copies of which are found in various countries, were being analysed, significant similarities were found out between Nidâi’s *Dürr-i Manzûm* and the work which is registered in the archive as 06 Mil Yz A 787/3 and is believed to belong to Garseddin-zâde. It was presumed that *Dürr-i Manzûm* could be the abbreviated verse form of Nidâi’s *Menâftü'n-Nâs*; therefore, this work was compared to the contemporary physician poet Nidâi’s *Dürr-i Manzûm*. The comparative study took the copy including a section of criticism which was used by Ümran Ay in her published master’s thesis titled Nidâi *Dürr-i Manzûm* (Examination-Comparative Text) as the primary source.

As a result of the comparative study, it was found that *Manzûme* and *Dürr-i Manzûm* bore a significant amount of resemblance to each other to such a great extent that it cannot be coincidental. The differences between the works are considered to be resulted from the preferences of the persons who undertook the task of copying the manuscripts of the works. In this context, it can be said that *Manzûme*, which is considered to belong to Garseddin-zâde, is most probably a copy of Nidâi’s *Dürr-i Manzûm*. The fact that another name for Nidâi’s *Dürr-i Manzûm* is *Manzûme* further strengthens this probability.

